

Népszolgálat, túlélés, kollaboráció. Mikó Imre és a román állambiztonság, 1948–1971*

STEFANO BOTTONI

Egy rendhagyó életút rejtett dimenziói

Mikó Imre (Kolozsvár, 1911–1977) a romániai magyar közösség egyik legkiemelkedőbb képviselője. Székelyfölről származó, kétszáz éve Kolozsváron élő, igen tekintélyes családban született; 1848 óta a Mikó család tagjai vezető szerepet töltenek be az unitárius egyházban.¹ Már dédapja (Mikó Lőrinc) is ügyvéd volt Kolozsváron; a szintén Lőrinc nevet viselő édesapja járásbíró, majd 1922-től az unitárius egyház titkára, kisebbségi jogvédő. A családhoz tartozott Kelemen Lajos, az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárosa, de unokatestvére volt Jancsó Béla, az Erdélyi Fiatalok mozgalmanak mindenese, és annak testvére, Jancsó Elemér irodalomtudós, a Bolyai Egyetem későbbi tanára. A rokonok között egy unitárius püspök (dédapja, ótordai Székely Miklós) és egy pénzügy- és külügyminiszter is akadt Gratz Gusztáv személyében. Későbbi feleségének, Kauntz Kornéliának a családja is számos neves emberrel büszkélkedhetett. Szász István Tas szerint ez a felvilágosult családi háttér meghatározónak bizonyult egész pályájára és mindig közéletet kereső gondolkodására.² Mikó Imre 1929-ben érettségizett a kolozsvári

* A tanulmány elkészítését az OTKA K-104408 számú programja, valamint a kolozsvári Kisebbségkutató Intézet Népszolgálat című kutatása támogatta. E dolgozat első változata a Magyar Kisebbség című folyóirat 2013. 1. számában látott napvilágot, és a közeljövőben megjelenő Mikó Imre-életrajz első eredménye. Mikó Imre utolsó éveiben kifejtett közéleti tevékenységével a készülő monográfia befejező fejezete foglalkozik. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani a Mikó családnak a kutatásban nyújtott segítségért.

¹ Balázs Sándor: *Mikó Imre – Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968)*. Polis, Kolozsvár, 2003, 7–10. p.

² Szász István Tas: A világlátott lokálpatrióta (1.) Száz éve született Mikó Imre. *Művelődés*, 2011. 8. sz. 26. p.

Unitárius Kollégiumban, majd 1934-ben jogi doktorátust szerzett az I. Ferdinand Egyetemen. Ahhoz a fiatal értelmiségi generációhoz tartozott, amely 1918 után átélte a többségi státusból a kisebbségi létbe kényszerülést. Már egyetemi hallgatóként az *Erdélyi Fiatalok* című lap főmunkatársa, de tanulmányait közölte többek között az *Erdélyi Múzeum*, majd a *Hitel* és a Jakabffy Elemér által szerkesztett *Magyar Kisebbség* is, cikkeit pedig a *Keleti Újság*. 1934–1936 között Párizsban tanult nemzetközi jogot, majd hazatérése után, 1937–1938-ban az Országos Magyar Párt bukaresti irodájának vezetője lett. A királyi diktatúra bevezetésével érdekes fordulatot vett politikai pályafutása: 1939-ben az alig huszonnyolc éves Mikó lesz az újonnan megalakult korporatív érdekszervezet, a Nemzeti Újjászületési Front (NUF) magyar tagozata, a Magyar Népközösség bukaresti jogvédő irodájának a főtitkára (1939–1940). A második bécsi döntés után Budapestre költözött, ahol Teleki Pál és Bánffy Miklós támogatásával bekerült a törvényhozásba: országgyűlési képviselővé nevezték ki.³ 1944 márciusáig, Magyarország német megszállásáig az Erdélyi Párt országos politikai főtitkára és meghatározó háttérembere volt, miközben baloldali kapcsolatait (Józsa Béla, Balogh Edgár, Jordáky Lajos, Méliusz József) fenntartotta, sőt 1944 nyaratól tudatosan építette egy sikeres kiugrás reményében. Ebben a korszakban jelentek meg máig alapvető jog- és kisebbségtörténeti vonatkozású művei: 1941-ben a *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, 1944 nyarán pedig *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* címmel a doktori értekezése. Szeptemberben, a sikeres román kiugrást követően többek között Jordáky Lajos szociáldemokrata politikussal és Járosi Andor evangélikus lelkésszel Mikó tagja a Teleki Béla által vezetett „pártok feletti” szervezetnek, az Erdélyi Magyar Tanács Végrehajtó Bizottságának.⁴ 1944. október 13-án az Észak-Erdélybe bevonuló szovjet és román csapatok több prominens magyar polgári személyiséggel együtt elhurcolták Kolozsvárról.⁵

³ Az Erdélyi Párt alakulásáról és Mikó szerepéről lásd Balázs Sándor: *Mikó Imre – Élet- és pályakép...* i. m. 95–100. p.

⁴ Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. EME–Pro-Print, Kolozsvár–Csíkszereda, 2003, 57. p.

⁵ Közöttük volt Kiss Jenő író, Bartha Ignác és Decsy István ügyvédek, Faragó József és Haáz Ferenc etnográfusok, Árvay Árpád lapszerkesztő, Jancsó Béla, az *Erdélyi Fiatalok* volt főszerkesztője, Járosi Andor evangélikus esperes, író és Mikecs László, a moldvai csángók múltjának egyik legkiválóbb kutatója. Utóbbi kettő nem tért haza a szovjet fogságból. Nagy – Vincze: *Autonómisták és centralisták...* i. m. 63. p.

A közel négyéves fogság alatt kitűnően megtanult oroszul, 1948-tól a frissen államosított Unitárius Gimnázium (1. számú fiú középiskola, később és jelenleg Brassai Elméleti Líceum) orosz nyelv és irodalom tanára lett, sőt, 1954-ben a négyéves egyetemi szintű képzést biztosító bukaresti Gorkij Intézetben szakképesítést is szerzett, miközben szovjet szépirodalmat és ideológiai műveket fordított.⁶ A magyar forradalom után, 1958 tavaszán politikailag megbízhatatlannak minősítették, és a tanügyből eltávolították. Állásától, minden közlési lehetőségtől és nyilvános szerepléstől megfosztva évekig raktári munkásként dolgozott a megyei könyvterjesztő vállalatnál, majd 1963-tól egyszemélyes boltot vezetett az Egyetem utcában, itt árulta az egyetemi jegyzeteket. Csak a Ceaușescu-rendszer első éveiben kezdhetett újra közírói tevékenységét; 1964-től az Unitárius Egyház főgondnokává választották, és e jelentős közéleti funkciót rövid megszakítással haláláig töltötte be. Ebben a minőségben 1968-ban Kolozsvárt megszervezte az egyházalapítás 400. évfordulójának nemzetközi megünneplését, és a következő években intenzív kapcsolatot ápolt az egyház amerikai és nyugat-európai képviselőivel. Politikai és szakmai rehabilitációjának hosszú folyamata

1970-ben zárult le, amikor az 1976-os nyugdíjba vonulásáig Domokos Géza és Fazekas János támogatásával a nemzetiségi irodalom kiadásáért felelő kiadó, a *Kriterion* lektora és egyik legbefolyásosabb háttérmunkatársa szakmai és eszmei szempontból egyaránt.⁷

Mikó Imre életpályáját, eszmevilágát és politikai tevékenységét az utób-bi harminc évben több kortárs és jelenkortörténész dolgozta fel és értékelte 1981-ben a jogtudós halála után megjelent fontos tanulmánykötet bevezető írásában Gáll Ernő meleg szavakkal méltatta a „sajátosság méltóságáért” küzdő kisebbségpolitikust és antifasiszta értelmiségit. „Láthatjuk, minden

⁶ Az 1950-es években Mikó egyik kollégája a volt unitárius gimnáziumban Kiss Ilona, Páskándi Anikó édesanyja volt, akit 1952-ben távolítottak el a Bolyai Egyetemről (később tankönyveket is szerkesztettek, emiatt a családok is összejártak). Éppen Mikó tanácsolta Kiss Ilonának, hogy személyesen Petru Grozánál jelentkezzen, ha felvételizni kíván a Gorkij Intézetbe. A volt miniszterelnök el is intézte az ügyet. Páskándi Anikó közlése, 2013. január 30.

⁷ Mikó Imre életpályájáról elsőként Gáll Ernő emlékezett meg részletesen egy 1981-ben megjelent kötetben: Gáll Ernő: Mikó Imre – a „nemzetiségi jogász”. In Mikó Imre: *Változatok egy témára*. Kriterion, Bukarest, 1981, 5–24. p. A rendszerváltás után elsőként Bárdi Nándor dolgozta fel Mikó életpályáját: Egy magyar girondista Erdélyben. In Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998, 5–33. p. (Múltunk könyvek); életpályájáról eddig egyetlen monografikus igényű feldolgozás jelent meg: Balázs: *Mikó Imre – Élet és pályakép...* i. m.

kitéró és visszakozás ellenére, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés szerzője* tudatában, lelkében megőrizte valahol ifjúkori elkötelezettségét. Amikor a történelem vihara alapjaiban rendítette meg azt a világot, amely éveken át elnyomni látszott benne a régi állásfoglalást [...] Mikó azoknak az antifasiszta-forradalmi erőknél az oldalára állt, amelyek az augusztus 23-i romániai fordulat után Erdélyben az ellenállást megszervezték.⁸ Az elkötelezett antifasizmus hangsúlyozása legitimációs eszközként is felfogható a Ceaușescu-korszak utolsó évtizedében, de ezen túlmenően Gáll Ernő (és később árnyaltabban, de lényegében ugyanazon a nyomon haladva Balázs Sándor alapos életrajza) erkölcsi mércévé emelte Mikó Imre tudósi életművét. A két interpretáció közös vonása az életrajz „baloldali” elemeinek hangsúlyozása és a jobboldali „kisiklások” átugrása. Ezzel szemben Bárdi Nándor 1998-ban megjelent életrajzi portréjában jóval összetettebb képet fest Mikó Imre társadalomfilozófiájáról: „az életpálya látszólagos fordulatainak (baloldali társadalomtudományi értékrendben gondolkodva egy értékörzésre, parlamenti jogvédelemre berendezkedett párt szakértői munkájába való bekapcsolódás, majd 1943-ban szövetségeskeresés a baloldalon) kulcskérdése, hogy miért nem artikulálta tudományos szemléletét politikai síkon is? A választ erdélyi önazonosság-tudatában látom. Mert a politikai döntési helyzetekben ugyanazzal élt, amit könyvében a nemzetiségi társadalom stratégiájaként fogalmazott meg: a külső körülményekhez való állandó alkalmazkodást próbálta egyensúlyba hozni a történeti hagyományokkal, adottságokkal.”⁹

Tíz évvel később, az Erdélyi Párt történetének utolsó periódusát tárgyaló monográfiájában Egry Gábor kiemeli Mikó ideológiatermelő szerepét. Mikó szerint Erdélyben egészen más politikai kultúra honosodott meg a húszéves „kisebbségi korszakban”, mint amely a trianoni Magyarországot meghatározza. Erdélyben ugyanis leomlottak a társadalmi korlátok (amit pozitív fejleménynek tartott), és erősödött a népi szellemi és a szociális felelősségérzet. Ugyanakkor állandósult egy – gyakran steril – kritikai magatartás a mindenkori kormányzattal szemben, mivel a politikai harc elvi kérdésekről és nem közjogi-hatalmi állásokért folyt. Egry szerint „Mikó meglehetősen idealizálja a kisebbségi korszak politikáját, tehát felfogását okkal tekinthetjük a tudományosságon túlmutató, identitásformáló diskurzus részének”.¹⁰ Az utóbbi években érdemi vita alakult ki Mikó Imrének a vészkorszak idején

⁸ Mikó Imre: *Változatok egy témára...* i. m., 15. p.

⁹ Bárdi Nándor: *Egy magyar girondista...* i. m. 11–12. p.

¹⁰ Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Napvilág, Budapest, 2008, 92–93. p.

(és ezt megelőzően, a második és harmadik zsidótörvény megszavazásánál) betöltött szerepéről. Balázs Sándor „mulasztásokról” és „kétes megnyilvánulásokról” ír. A zsidókérdésben tanúsított magatartásával kapcsolatosan Balázs a következőképpen fogalmaz:

„Bizton állíthatjuk, hogy Mikó Imre országgyűlési képviselőként az Erdélyi Párt e programjának – szigorúan véve – nem mindenben tett eleget. Persze azt nem jelenthetjük ki, hogy a parlamenti vagy azon kívüli szereplésében ellentmondott volna az Erdélyi Párt irányvonalának a zsidókérdésben, hogy nyíltan bírálta volna a faji diszkrimináció jelenségét. Az igazság az, hogy voltak kétes, de ugyanakkor a jelenséget elmarasztalónak is felfogható meg nyilvánulásai.”¹¹

Ezzel szemben Egry Gábor úgy véli, hogy a magyar (és az észak-erdélyi) társadalmat érintő antiszemitizmus mélyebben hatott Mikóra is, mint ahogy korábban feltételezték: „Az Erdélyi Pártnak a zsidósághoz mint »ők« csoporthoz való viszonyát tehát alapjában a kizárás határozta meg. Nem pusztán a társadalmi életből történő fokozatos kiszorításról volt szó, hanem arról is, hogy eltávolítsák őket a földrajzi térből is.”¹² Ez alól a szigorú ítélet alól nemcsak Nyirő József, László Dezső vagy Albrecht Dezső, hanem Teleki Béla és Mikó Imre sem mentesül. Bárdi Nándor differenciáltabban kezeli a zsidósághoz való viszonyt (paradox módon úgy látja, hogy Mikó álláspontja sokkal keményebb volt a nemzeti szempontból veszélyesnek ítélt, középtávon kitelepítendő román középosztállyal szemben), és Mikó „középutas” pozicionálására hívja fel a figyelmet: „A zsidókérdés esetében az erdélyi magyar politikai elit véleményét nem lehet általánosítani. Hipotetikusán el lehet különíteni azokat, akik nem osztották a levált erdélyi zsidóság konstrukcióját, vagy emberieségi szempontból nem értettek azzal egyet (például Krenner Miklós, Márton Áron, Járosi Andor). Mások a disszimilációval részben egyetértettek, és európai folyamatnak látták a kitelepítést, de a deportálásokkal már – személyes, illetve humánus vagy a háború utáni erdélyi új rendezés szempontjából – nem tudtak azonosulni (például László Dezső, Mikó Imre, Teleki Béla, Vita Sándor). A harmadik csoportba azokat sorolom, akik a deportálásokat is magyar nemzeti érdekként felfogva támogatták.”¹³ Bárdi szerint éppen az

¹¹ Balázs: *Mikó Imre – Élet- és pályakép...* i. m. 103. p.

¹² Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”*. i. m. 168. p.

¹³ Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása, 1940–1944. In Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006, 237–292.; 284. p.

1944 márciusi német megszállás töri meg az addigi látszólagos egyetértést az erdélyi magyar politikusok körében: „Az Albrecht Dezső meghatározta csoport továbbra is kitartott a kormánytámogató álláspont mellett. Egy Bárdossy vezette jobboldali egységfront létrejöttében, valamint a szovjet–angolszász ellentétek közeli kirobbanásában és a német győzelemben bíztak. Nyár végétől pedig Erdély kiürítését szorgalmazták. A másik, Mikó Imre, Vita Sándor, Demeter Béla, Szász István meghatározta kör elutasította a Sztójay-kormányral az együttműködést, a passzivitás felé hajlott.”¹⁴

Miközben Mikó Imre 1944 előtti politikusi teljesítményéről javában zajlik a vita, az 1948 nyarán kezdődő és haláláig tartó „második” életének számos mozzanata mindeddig ismeretlen a szakmai közönség előtt (ráadásul a szovjet fogságban töltött közel négy esztendőről sem levéltári adattal, sem visszaemlékezéssel nem rendelkezünk). Ilyenkor lép elő mint nélkülözhetetlen eszme- és társadalomtörténeti értékű forrás az állambiztonsági dosszié, és segít eligazodni egy rendhagyó életút rejtett dimenzióiban. A román kommunista állambiztonsági szerv, a Securitate közel harmincéves tevékenység során több mint kétezer oldalt, tízkötetnyi iratanyagot „termelt” Mikó Imréről és szűk környezetéről. A nemrég hozzáférhetővé vált dokumentáció nagyobbik része az úgynevezett „követési dossziéból” (*Fond Informativ*) származik, ahová a Mikó Imrere vonatkozó adatokat, hálózati jelentéseket és az operatív játszmákat összefoglaló átiratokat gyűjtötték. Az iratsomó kisebbik, de több száz oldalas részét Mikó Imre négykötetes hálózati dossziéja (*Fond Rețea*) adja. A két anyag között meglehetősen sok a tartalmi átfedés, mivel az 1950-es és az 1970-es években a belügyi szervek egyszerre forrásnak és célszemélynek tekintették Mikó Imrét, és folyamatosan – egészen 1976-ig – informálódtak róla, miközben rendszerezték, értékelték és felhasználták az általa szolgáltatott adatokat.

Mikó Imre rendhagyó pályafutása mögött tehát a román állambiztonsági szolgálat intenzív tevékenysége is ott állt. Az első döbbeneten túl, az „erkölcsi pánikot” meghaladva úgy érzem, hogy a kutató dolga – és egyben jelen tanulmány célja – ennek a rendkívül összetett kapcsolatnak a részletes bemutatása és értelmezése. Ezért minden egyéb szempontot mellőzve kizárólag Mikó Imre „párhuzamos” életrajzának rekonstruálására törekedtem, időrendben követve a mindkét fondból származó iratokat. A tanulmány három nagy időszakra, és ennek megfelelően három alfejezetre oszlik: 1. Mikó Imre korai megfigyelése (1948–1951), első és második beszerzése (1952–1955), majd 1956 utáni kizárása és társadalmi kirekesztettsége; 2. Mikó 1958 és

¹⁴ Uo. 242. p.

1971 közötti túlélési, majd visszakapaszkodási stratégiái az ügynöki jelentések tükrében; 3. Mikó harmadik és döntő jelentőségű kollaborációs szakasza a román állambiztonsággal, 1972 és 1976 között (formális beszervezését 1975 januárjában hajtották végre, de már 1974-től rendszeresen találkozott a Securitate Kolozs megyei parancsnokával, Constantin Ioana altábornaggyal, akivel 1976 augusztusáig közel húsz konspirált találkozót bonyolított le. E tanulmány keretében az első két korszakot kívánom bemutatni. Mikó életének utolsó éveiben folytatott közéleti tevékenységével és az állambiztonsággal fenntartott kapcsolatával a most készülő életrajzi kötet foglalkozik.

Kényszerügynök: Mikó Imre első két beszerzése, 1952–1955

Az első Mikó Imréről szóló román állambiztonsági észlelést 1948. augusztus 6-ára jegyzi a Mihai Patriciu által vezetett kolozsvári Siguranța I. számú, „S.” fedőnevű ügynöke.¹⁵ Eszerint „visszatért a városba dr. Mikó Imre, dr. Kauntz (a volt kolozsvári német konzul – S. B.) veje”.¹⁶ Az informátor szerint Mikó „a magyar uralom alatt képviselő volt, és nagyon fontos szerepet játszott. A múltban többek között a *Szent István-i Birodalomról* és a *Szent Korona Tanáról* 1717 írt. Jelenleg a kommunista pártban játszik szerepet”.¹⁸ A következő, őszi beszámolók a szovjet fogságból visszatért Mikó beilleszkedéséről tudósítanak. Egy másik informátor szerint augusztus végén Mikó „tanári kinevezését kérvényezte a Bolyai egyetemen Buza László professzor helyére, aki Magyarországra távozott”.¹⁹ Egy harmadik forrás novemberben arról tájékoztatja az immár Securitatévá átnevezett politikai rendőrséget, hogy „sovén múltja ellenére” Mikó „a volt unitárius kollégium orosz tanára lett”. 1948. november 4-én pedig személyes jó barátja, Balogh Edgár ad magyar nyelven gépelt „bizalmas” jellemzést Mikóról. A Bolyai egyetem tanára szerint Mikó rendkívül képzett szakember, aki polgári nevel-

¹⁵ Az 1945 utáni első években a román állambiztonsági rendszer számmal jelölte meg a hálózati személyek konspirált identitását. Lásd László Ferenc: A 4424-es megfigyelt. László Dezső állambiztonsági ügyiratai (1948–1952). *Korunk*, 2004. 8. sz., 49–62. p. A honlapon tévedésből a 2004. 9. lapszám szerepel: <http://www.korunk.org/?q=node/7635>.

¹⁶ Mikó Imre 1948. július 15–16-ára virradóan érkezett vissza Kolozsvárra a közel négy évig tartó szovjet fogságból. Balázs Sándor: *Mikó Imre – Élet- és pályakép...* i. m. 148. p.

¹⁷ Az eredeti szövegben is magyarul.

¹⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar 235727 (Mikó Imre), vol. 3, 105. f.

¹⁹ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 106. f.

tetése és attitűdje ellenére már az 1930-as években kapcsolatot tartott a baloldali mozgalmakkal, sőt „szimpatizált” is velük. Balogh Edgár azonban azt is hozzáteszi, hogy Mikót „a mindenkori rendszerhez szinte szolgálailag alkalmazkodó embernek” tartja, és ezért semmilyen vezető állást nem javasol neki, hanem egy, „a képességeinek megfelelő pozíciót”.²⁰ Egy évvel később, az 1949 őszi tömeges letartóztatásokat követő feszült légkör már a feltűnésmentesen élő, családjá fenntartására koncentráló Mikót is eléri. A feljelentések főleg Mikó 1940–1944 közötti politikai szereplését kifogásolják. 1950. január 12-én Szilágyi András²¹ holokauszt-túlélő „író és újságíró”, akit informátorként tart számon az állambiztonság – noha saját névvel jelenik meg az iratokban, rövid, de meglehetősen rosszindulatú feljegyzést készít Mikóról, akit jobboldali politikusként és revizionista művek szerzőjeként említ, a már letartóztatott Balogh Edgárral együtt. Ez utóbbit Szilágyi azzal vádolja, hogy az 1930-as években egy Albrecht Dezső vezetése alatt működő „titkos fajvédő társaság” tagja volt.²² Szilágyi szerint Balogh Edgár minden lehetséges módon segítette Mikó visszatérését a polgári életbe, például orosz fordításokat rendelt tőle az egyetemen keresztül. Július 5-én a „Gyurka János”²³ fedőnevű informátor Mikó 1944 előtti politikai tevékenységéről jelent. Kiemeli az Országos Magyar Pártban és a Népközösségben vállalt szerepét, és részletezi a felszabadulás előtti gazdag publicisztikai tevékenységét.²⁴ Szilágyi Andrásal ellentétben az ismeretlen „Gyurka” tárgyilagosságra törekszik,

²⁰ Uo. 128. f.

²¹ Szilágyi András (Facset, 1904. április 25. – Kolozsvár, 1984. december 10.) író, műfordító. A prágai egyetemen szerzett orvosi diplomát; ugyanott került kapcsolatba a munkásmozgalommal és a nemzetközi avantgárd irodalommal. Erdélybe hazatérve orvosi állást vállalt. A *Korunk* táborához csatlakozott. A harmincas években kommunista agitáció vádjával két ízben is börtönbe került, írói tevékenysége ezután főként publicisztikai írásokra korlátozódott. 1944-ben a dachau koncentrációs táborba hurcolták, hazatérése után 1948-ig Kolozsvárt orvosi gyakorlatot folytatott, majd az *Utunk* belső munkatársa lett. Magyar Életrajzi Lexikon, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC14240/15052.htm>. [Letöltve: 2013. április 15.]

²² ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 123. f.

²³ „Gyurka János” ügynökről nem áll rendelkezésre a CNSAS által kibocsátott nyilatkozat. Összehasonlító dossziévizsgálatból azonban kiderül, hogy az 1956 utáni megtorlás alatt is igen aktív „Gyurka” mögött Kelemen Béla nyelvész állt, aki 1950 és 1978 között a Kolozsvári Nyelvtudományi Intézetben osztályvezetőként dolgozott, és ezzel egyidejűleg, 1957-től 1968-ig a kolozsvári egyetem román nyelvtudományi tanszékén egyetemi tanárként is munkálkodott. Lásd Bottoni, Stefano (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2006, 191., 237. p.

²⁴ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 110. f.

akárcsak a szintén fedőnév alatt jelentkező „Szentpéteri Carol”, polgári nevén Marosi Péter, Molter Károly író fia,²⁵ a kolozsvári magyar színház igazgatója, aki 1951. február 2-án írt jelentésében kiemeli, hogy Mikót a színház művészeti titkára és ideológiai felelőse, Jordáky Lajos alkalmazza, akinek kérésére fordításokat végez és orosz tanfolyamot tart a társulatnak. „Szentpéteri” hozzát teszi: Mikó fordításai „nagyon jók”, de politikai múltja miatt szorosan kell figyelni őt.²⁶ Jancsó Elemér és Gaál Gábor 1951-ben jóval pozitívabb jellemzést adnak Mikó 1944 előtti és utáni tevékenységéről. Mikó közeledése a baloldalhoz az 1930-as évek elején szerintük őszinte érdeklődésből eredt, és csak a külső körülmények (család, egyházas szocializáció) terelték el Mikót a baloldaltól.²⁷ Jancsó az 1944 utáni politikai fejlődését, Gaál az orosz nyelv és a szovjet kultúra népszerűsítésében tett erőfeszítéseit méltatja.²⁸ Ennek ellenére több állambiztonsági feljegyzés arról tanúskodik, hogy Patriciu emberei már 1948 szeptemberében ellenőrzés alá vonták múltbeli „anti-demokratikus magatartása” miatt.²⁹

A legnagyobb mennyiségű, legmegbízhatóbb információ 1944 előtti és utáni helyzetéről azonban magától Mikó Imrétől származik. 1948. október 1-jén, két és fél hónappal a hazatérése után, Gaál Gábor kérésére egy húszoldalas memorandumot ír *Mikó Imre életrajza és önbírálata* címmel „mindazok számára”, akik élete „eddig folyásáról ítéletet akarnak mondani”.³⁰ A dokumentum valahol az életrajzi vallomás és a politikai elemzés között helyezkedik el; Mikó saját korábbi énjére mond ki ítéletet, és hitet tesz a szocialista demokrácia építése mellett. Pontokba szedve veszi sorra életének addigi főbb stációit (akkor még csak 37 éves!), és a tőle megszokott tárgyilagossággal és alaposzággal elemzi 1944 előtti cselekedeteit, írásait, gondolkodását, arra a következtetésre jutva, hogy vétségeit – például az Erdélyi Párt jobbratolódásának meg nem akadályozása 1941 után, vagy a zsidókérdésben tanúsított „tartózkodó” álláspontja – nem szándékosság, hanem a bátorság hiánya

²⁵ Marosi Péter és Mikó Imre életrajzában közös vonás a szovjet fogság alatt betöltött felelős politikai pozíció. A számunkra még hozzáférhetetlen orosz iratok segíthetnének az 1944–1948 közötti időszakban történtek megértésében. Egyértelműnek tűnik ugyanis, hogy éppen a Szovjetunióban töltött évek döntő hatással voltak a két polgári és „egyházias” (Marosi református segédlelkész is volt 1944-ben) neveltetésben részesült fiatal értelmiségi reorientációjára.

²⁶ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 112. f.

²⁷ Mikó Imre és Gaál Gábor kapcsolatát részletesen elemzi Balázs Sándor: *Mikó Imre – Élet- és pályakép...* i. m. 165–167. p.

²⁸ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 126–127. f.

²⁹ Uo. 119. f.

³⁰ Uo. 136–155. f.

és a kedvezőtlen külső körülmények – lényegében a pártfeladatok – okozták.³¹ Mint gyakorló politikus Mikó az ésszerű kompromisszumok híve, és leginkább centrista, mérsékelt vonalra terelné az Erdélyi Pártot és az észak-erdélyi magyar közvéleményt; mint hangsúlyozza, mind a románkérdésben mind a zsidókérdésben 1944 márciusára szinte teljesen egyedül maradt álláspontjával. Különösen fontos a korábban zsidóbarátnak tartott unitárius egyházra 1940 után gyorsan áterjedt fajvédő antiszemitizmusra tett megjegyzése, amit a kortárs szakirodalom bőségesen dokumentált.³² Mikó politikai elszigeteltségéhez nagyban hozzájárult ugyanis a saját egyházán belül és a nyilvánosságban, az *Ellenzék* című napilap hasábjain vívott közéleti harc.³³ 1948-as önéletrajzában részletesen ismerteti szovjetunióbeli fogságát is, 1944. október 13-án, kolozsvári lakásából történt elhurcolásától kezdve. Mikó sokféle munkát végez a taganrogi táborban – raktáros, éjjeliőr, vasgyári munkás, tolmács – majd a foglyok ranglétráján gyorsan haladva „antifasiszta funkcionárius”, a magyar és a román állampolgárságú foglyok szervezője, politikai/ideológiai nevelője.³⁴ Tudatában van annak, hogy polgári politikusi múltja miatt nem kaphat vezető szerepet az új társadalomban, de meggyőződéssel állítja, hazatérése után a demokrácia és a szocializmus építéséért kíván dolgozni. Hasonló részletességgel, hasonló érvrendszert használva vall múltjáról a már ismert,³⁵ 1949. október 25-én Balogh Edgárnak írt levelében, melyben több, az 1940–1944 közötti időszakra, az 1944. őszi kiugrási kísérletre, valamint a kolozsvári politikai helyzetre vonatkozó kérdésre válaszol.³⁶ Itt csak azt emelném ki, hogy az 1949-ben írt magánlevél jóval kritikusabb az 1944 előtti erdélyi magyar politikai élettel szemben, mint az előző évi nyilvános önbírálat. Elismeri, hogy míg „Felvidék, Kárpátalja, Délvidék szőröstül bőröstül beolvadt az anyaországba”, Erdélyben az Erdélyi Párt vezetésével egyfajta önkormányzatiság épült ki az EMGE, az EMKE, a szövetszervezetek és az egyházak részvételével. Saját volt pártját azonban Mikó az „elvtelen magyar egység” példájának nevezi, és károsnak tartja az erdélyi társadalom tudatos depolitizáltságát, vagyis azt a népszerű nézetet, miszerint az erdélyi magyaroknak nem szabad országos politikai ügyekkel foglalkozniuk,

³¹ Balázs Sándor: *Mikó Imre – Élet- és pályakép...* i. m. 103. p.

³² Lásd erről Pál János úttörő munkáját. Pál János: A zsidókérdés a magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájában (1940–1944). *Regio*, 2009. 1. sz. 117–146. p.

³³ Lásd erről Bogdán Kálmán: *Csak a szépre emlékezem*. Marosvásárhely, Mentor, 2008.

³⁴ Funkcióit említi Balázs Sándor: *Mikó Imre – Élet- és pályakép...* i. m. 148. p.

³⁵ A levelet teljes terjedelemben közli Balázs Sándor: Mikó... i. m. 336–349. p.

³⁶ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 6–18. f.

csak „provinciális” kérdéseik orvosolásával. 1949-es levelében Mikó erőlyesen védi akkori álláspontját és cselekvését; ismerteti a német megszállás után megindult belső vitákat, emlékeztet arra, hogy a Sztójay-kormány támogatása ügyében nemleges álláspontja kisebbségben maradt, és a párt vezetőségében csak Demeter Béla, Szász János, Vita Sándor támogatására számíthatott. Megemlíti, hogy Budapesten az Imrédy-párt vezetői szabadkőművesnek, román- és zsidóbarátnak nevezték, majd az 1944 márciusa és októbere közötti tetteit sorolja: a Kolozsvárra való költözést, a lehető legbaloldaliabb vonalat érvényesítő *Ellenzék* átvételét, a Békepárt tagjaival fenn tartott informális kapcsolatot, az illegális kommunistáknak (például Jordáky Lajosnak) nyújtott jogi és politikai segítséget.³⁷

1952. január 15-én Kovács József hadnagy, a Kolozs tartományi állambiztonság operatív tisztje feljegyzést készít Mikó Imre lehetséges beszerzéséről.³⁸ A tiszt jellemzése szerint Mikó befolyásos kolozsvári unitárius családból származik, Jancsó Elemér irodalomtörténész első unokatestvére.

„Ideológiailag magasan képzett, és a vele folytatott beszélgetések alapján meggyőződhattünk arról, hogy változni akar és aktívan hozzájárulni a szocializmus építéséhez.” Majd érdekes pszichológiai megjegyzés következik:

„Okos, óvatos, előrelátó, olyan ember, aki minden rendszerben feltalálja magát, mivel tehetséges és munkájában megbízható, pontos. Rendkívül aktív elem, aki könnyen megszerzi a vele kapcsolatba kerülők bizalmát. Bizalmas információgyűjtésben is van tapasztalata, mivel a horthyista rendszer idején kapcsolatot tartott fenn svéd újságírókkal, akiktől bizalmas információkat szerzett, majd ezeket baloldali kapcsolatainak továbbította”.³⁹ Úgy tűnik, maga Mikó Imre áll ezen információ mögött, aki 1952. január 24-én terjedelmes, magyar nyelven írt *Nyilatkozatot* nyújt át a vele kapcsolatba került tisztnek. Önéletrajzában megtaláljuk az 1948-ban és 1949-ben hangoztatott érveket, miszerint polgári nevelést kapott egy konzervatív családban, ennek ellenére mindig rokonszenvezett a haladó erőkkkel, és ennek tükrében elemzi saját életútjának fordulópontjait, 1944 előtti cselekedeteit és írásait. A dokumentum a következő mondattal zárul: „A fentiekhez még azt kívánom hozzáfűzni, hogy amennyiben szükséges akár ezeknek az adatoknak a kiegészítése, akár a magam vagy más személyek további jellemzése, akikkel együtt dolgoztam vagy dolgozom, ha megkérdeneznek, ebben a tekintetben is további felvilágosítást adhatok. Felelősségem tudatában kijelentem, hogy

³⁷ Uo. 8–9. f.

³⁸ ACNSAS, Fond Rețea, dos. 182274, vol. 1, 72. f.

³⁹ Uo.

azt, amit az állambiztonsági szervekkel beszéltem, senkinek el nem mondom, valamint fenti kapcsolatomat nem árulom el. Ellenkező esetben viselni fogom az ezzel járó következményeket.”⁴⁰

A beszerzés nem érheti váratlanul, de Mikó mégis ellenállni látszik. Február 15-én ugyanaz a Kovács hadnagy részletes beszerzési tervet készít, amit két héttel később este 7 órakor hajt végre a tartományi Securitate Traian utcai székházában, két kollégája, Ioan Brie és Emil Mărgineanu segítségével. Kovács hadnagy részletes terve azonban már nem a korábban hangoztatott „hazafias” elemekre épül (Mikó mint titkos baloldali), hanem egyértelműen a kényszerre: Mikót mint „horthyista” képviselőt leplezi le, és választút elé állítja: „Azt fogjuk neki mondani, hogy két lehetősége van: internáló táborba kerül, de ha otthon szeretne maradni családjával és négy gyermekével,⁴¹ intenzív ügynöki tevékenységet kell kifejtenie, és le kell lepleznie mindazokat, akikkel együtt volt a pártban [az Erdélyi Pártban – S. B.], és jelenlegi tevékenységükről is be kell számolnia”.⁴² 1952. február 29-én születik meg a „Hunyadi Ioan” fedőnevű hálózati személy, miután Mikó Imre aláírja a saját kézírással készített első beszerzési nyilatkozatát.⁴³

A Mikó Imrere vonatkozó állambiztonsági iratok nem engednek közelebbi betekintést a beszerzés pillanatába. Liviu Pleșa azonban részletesen feltárta az 1948 és 1968 közötti Kolozs tartományi Securitate állományát és munkamódszerét, és általános jelenségnek nevezte az 1950-es évek elején a pszichikai és fizikai kényszerítő eszközök alkalmazását. Az Állambiztonsági Minisztériumban 1953. február 11-én megtartott állományülésen Andrei Gluvcov ezredes a következőket mondta: „Brutális beszerzési módszereket alkalmaztak Kolozsváron és Konstancán. A jelöltet sötétített szemüveggel vezették be a konspiratív lakásba, hogy ne ismerje fel a helyiséget”.⁴⁴

Biztosan állítható – és Mikó remegő írása is erre enged következtetni –, hogy első beszerzése rendkívül erős pszichikai kényszer alatt, zsarolásos

⁴⁰ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 55. f. A család szerint az idézett szöveg nem tükrözi Mikó Imre stílusát és gondolkodásmódját, a kihallgató tiszt diktálhatta neki.

⁴¹ Ekkor valójában három gyermeke volt csak: várandós felesége júniusban szülte meg a negyedik gyermeküket, Lőrincet.

⁴² ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 10. f.

⁴³ Uo. 14. f.

⁴⁴ Pleșa, Liviu: Direcția Regională de Securitate Cluj (1948–1968). Organizarea, personalul și direcțiile de acțiune. In Cioflâncă, Adrian – Jinga, Luciana M. (coord.): *Represiune și control social în România comunistă*. Vol. V–VI. Polirom, Iași, 2011, 141. p.

módszerrel történik. A következő három évben Mikó egy védekezési stratégiával kísérletezik: kiváló emlékezetére és analitikus képességére hagyatkozva részletesen feltárja a rendszerváltás előtti kapcsolatrendszerét, és önkritikát gyakorol. Ismerősei 1944–1948 utáni tevékenységéről azonban csak általános szinten hajlandó beszámolni, amit tartótisztjei – Kovács József és Ioan Brie – többször is kifogásoltak.⁴⁵ 1952 és 1954 között Mikó több gépelt feljegyzést készített az Erdélyi Párt volt vezetőiről. A korszakkal foglalkozó szakemberek számára az iratok semmilyen „minősített” adatot avagy olyan információt nem tartalmaznak, amit a korabeli hatóságok legális úton nem szerezhetek volna be.⁴⁶ Ennek ellenére tartótisztjei az 1953 februárjában és decemberében készített jellemzésekben dicséretben részesítik. Kovács szerint „Hunyadi Ioan” „példaértékű pontosságot tanúsított úgy a találkozózn való megjelenésekor, mint a megadott feladatok végrehajtásában”, és amikor nem tudott megjeleni bukaresti útjai (ekkor a Maxim Gorkij egyetemi szintű intézet levelező hallgatója) vagy más elfoglaltságai miatt, „telefonon jelentkezett és más időpontra kért találkozót”.⁴⁷ Kovács hozzáteszi, hogy „nagyon értékes anyagokat adott az Erdélyi Párt kolozsvári és Kolozs megyei vezetőségéről”, de hasznos információkkal szolgált az OMP-ről, a Magyar Népközösségről és az 1944-es ellenállási mozgalomról is. Ioan Brie szerint, aki 1953. december 17-én közel kétéves tevékenységét értékeli, Mikó fő feladata a magyar nyelvű korabeli iratok fordítása volt az OMP-ről és a későbbi magyar pártokról. Arra is utasították, hogy egyenként jellemezze és figyelje azokat a régi vezetőket, akik még Kolozsváron élnek. A tiszt dicsérőleg hozzászól: „Érzékelhető volt azon igyekezete, hogy ne dekonspirálódjon, és ne derüljön ki, hogy nekünk dolgozik”.⁴⁸

Mikó Imre és az állambiztonság kapcsolatában 1955. április 20-án keletkezik az első fontos törésvonal. A „Hunyadi Ioan” fedőnevű informátor tevékenységével elégedetlen Vasile Lupșă hadnagy, a magyar nacionalistákkal foglalkozó alosztály vezetője gyanúsított ki hallgatást végez a Traian utcai Securitate-székházban.⁴⁹ Egy későbbi feljegyzés szerint Lupșă sokkal erőszakosabb, mint kollégái: céljainak eléréséhez különböző pszichikai kényszerítő eszközökhöz folyamodik, a kihallgatottat háborús bűnösnek aposztrofálja, perrel és súlyos ítélettel fenyegeti.⁵⁰ Az elhangzott fenyegetések hatására

⁴⁵ ACNSAS, Fond Rețea, dos. 182274, vol. 1, 11. f.

⁴⁶ Uo. 47–56. f.

⁴⁷ Uo. 57. f.

⁴⁸ Uo. 58. f.

⁴⁹ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 26–37. f.

⁵⁰ ACNSAS, Fond Rețea, dos. 182274, vol. 1, 59–62. f.

Mikó feladni kényszerül az addig sikeresen felépített önéletrajzi narratívát. A kihallgatás témaköre Mikó politikai és publicisztikai tevékenysége 1940 előtt és után, és az 1930-as évekre vonatkozóan a volt kisebbségi vezető még kísérletet tesz korábban már hangsúlyozott érdemeinek elismételésére. Gondosan kiemeli mérsékelt baloldali nézeteit, a kolozsvári marxista szemináriumon való részvételét, majd párizsi diákként a népfront győzelmének pillanatát, 1936-ban.⁵¹ A baloldali szellemben írt cikkei és tanulmányai miatt – emlékeztet Mikó – a jobboldali sajtó kemény bírálatban részesíti. Nem feledkezik meg az 1937-es Vásárhelyi Találkozó szervezésében nyújtott segítségéről, és a Magyar Népközösségben 1939–1940-ben vállalt titkári funkciót is azzal magyarázza, hogy Bánffy Miklós benne látta „a román– magyar barátság elkötelezett pártolóját”. Az 1938 előtti időszakra vonatkozóan egyetlen feladatként azt jelöli meg kihallgatótisztjének, hogy a „burzsoá kormányzatok” alatt a meg nem oldott nemzetiségi panaszokat közvetítette a Silviu Dragomir vezette Kisebbségügyi Minisztériumba.⁵²

1940–1944 közötti tevékenységét Mikó ugyanebbe a szakértői, „jogvédő” keretbe igyekszik beilleszteni. 1940 októberében Gyárfás Elemérnek hagyja a Népközösség bukaresti irodáját, és Kolozsvárra, majd innen Budapestre költözik. Valóban „csak” egyetemi tanári kinevezést szeretne elérni a kolozsvári egyetem jogi karán, de a Szegedről nagy számban visszatérő tanárok miatt ez lehetetlen. Ekkor tereli őt Teleki Pál a politikai pályára, felkérve őt behívott parlamenti képviselőnek. 1944 márciusáig Mikó az 1940 decemberétől szerveződő Erdélyi Párt budapesti irodáját vezeti, feladatát most is a román és magyar lakosságtól érkező panaszok közvetítésében, a felmerülő helyi problémák megoldásában jelöli meg. Védekezési stratégiájának része a számára kellemetlen körülmények jelentőségének csökkentése. Említi, de nem részletezi főművét, az 1941-ben kiadott *Huszonkét évet*; kiemeli az Erdélyi Párt szellemi függetlenségét a kormánypárttól és főleg a szélsőjobboldaltól, bár elismeri, hogy együtt szavaztak a kormánnyal. Súlyos tényként kell viszont elismernie a parlament jogi bizottsága munkájában való aktív

⁵¹ Mikó baloldaliságáról a következőt írja Balázs Sándor: „A baloldalhoz való kötődésének volt még egy eleme: az *osztálynézőpont*. Soha nem tagadta, hogy az osztályszempont szerint is látja a világot, de ennek a szócskának súlya volt, ugyanis kisebbségi létünket nem kevésbé *nemzeti* alapon is láttatta.” Balázs Sándor: *Mikó Imre – Élet- és pályakép...* i. m. 79.

⁵² ACNSAS, Fond Informativ, vol. 2, 14–25. f. (A Magyar Népközösség Központi Irodájának levelezése panaszügyekben).

részvételét, ahol olyan törvénytervezetek készültek, mint a zsidók és nem zsidók közti házasságok tiltása és a zsidó javak kisajátítása.⁵³

Sőt azt is bevallja, hogy képviselőként és ügyvédként támogatta az észak-erdélyi zsidó származású ügyvédek arányának maximalizálását és a zsidók kitiltását az ügyvédi kamarából.⁵⁴ Ugyanakkor ellensúlyozni próbál, és arra emlékezteti a vallatótisztjét, hogy a Kállay-kormány alatt már a parlament külügyi bizottság tagja volt, ahol a csendőrség által Észak-Erdélyben elkövetett atrocitások ellen szólalt fel, követelve a reciprocitás elvének betartását. 1940–1944 közötti politikáját Mikó „polgári-népi-demokrata”-ként értelmezi, kiemelve, hogy a korabeli viszonyok mellett sokan ezt túl baloldalinak tartották. A vallatás utolsó részét dokumentáló kihallgatási jegyzőkönyv szerint Mikó azt állítja, hogy az 1943-as olasz kiugrás után Demeter János kereste meg őt, és azt javasolta, hogy közös jobb- és baloldali egységfrontot alakítsanak Magyarország átállásának előmozdításáért. A szöveg szerint Mikó azt válaszolta, hogy még nem érett az idő erre a lépésre, és csak 1944. március 19-e után alakult ki benne az az álláspont, hogy a németbarát magyar kormánnyal való együttműködés káros lenne az erdélyi magyarságra nézve.⁵⁵ Valószínű, hogy a vallatás során Mikó erős kényszer alá került, mert a szöveg vége felé érkezve már nyomát sem látjuk a korábbi logikus érvelésnek és védekezésnek. Mikó bevallja, hogy a *Huszonkét évben* hazaáruló szervezetként mutatta be a MADOSZ-t, és igen negatívan jellemezte a *Korunkat*. Sőt hozzáteszi, hogy 1944. augusztus 23-a után csak azért vállalta az együttműködést a baloldali Békepárttal, hogy ezzel „leleplezze korábbi nacionalista és társadalomellenes tevékenységét”.⁵⁶ A szövegből két elemet érdemes kiemelni. Egyrészt egyértelmű, hogy az idézett mondatrész nem Mikó Imre nyelvezetét és gondolkodásmódját tükrözi, hanem inkább Lupșă hadnagy átírásának tulajdonítható. Másrészt érdekes megfigyelni a Mikó által is említett körülményt, hogy 1944 őszén széles együttműködés bontakozott ki a magyar jobboldal és baloldal között Észak-Erdély megtartásának érdekében. Az 1970-es és 1980-as években az „elvtelen magyar egység” tétele a nemzeti kommunista román történetírás egyik toposzává válik; a korabeli magyar jobboldal által nemzetárulónak bélyegzett MADOSZ nacionalista mozgalommá alakul át, melynek vezetői – Balogh Edgár, Kurkó Gyárfás és

⁵³ Uo. 29. f.

⁵⁴ Uo. 30. f.

⁵⁵ Uo. 32. f.

⁵⁶ Uo. 33. f.

sokan mások – 1944 előtti és utáni tevékenységükkel „kiérdemelték” későbbi büntetésüket.⁵⁷

Mikó Imre vallatását a még börtönben levő Jordáky Lajos, Balogh Edgár és Venczel József kihallgatása előzi meg. Őket április folyamán kérdezik meg Mikó politikai nézeteiről, a baloldalhoz és a szélsőjobboldalhoz fűződő viszonyáról. Venczel József, aki már 1930 óta ismeri és eszmei jó barátja (mindketten részt vettek az Erdélyi Fiatalok munkájában és a Hitel-mozgalomban), 1955. április 4-i kihallgatásán tényszerűen és empatikusan vázolja fel Mikó 1944 előtti karrierjét. Megemlíti az Erdélyi Pártban betöltött politikai funkcióit, de hozzáteszi: megválasztását elsősorban az indokolta, hogy szükség volt egy nemzetközi jogi kérdésekben jártas szakemberre. Venczel szerint Mikó politikai irányvonala megfelelt a korabeli főszodornak; nemzetiségi kérdésekben pedig a reciprocitás híve volt, többször felszólalt az észak-erdélyi románok érdekében.⁵⁸ Balogh Edgár április 7-i vallomása már sokkal árnyaltabb képet fest – legalábbis állambiztonsági szempontból – a volt politikusról. Balogh, aki 1936 óta ismeri Mikót, haladó műnek nevezi az 1932-ban kiadott könyvét, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdést*, és említést tesz a *Korunk*-ban álnéven közölt cikkeiről, valamint arról, hogy 1937-ben Mikó az OMP vezetőségével szemben támogatta a Vásárhelyi Találkozót. A második bécsi döntés nyomán azonban gyorsan változnak a pozíciók. Miután a magyar hatóságok elbocsátják tanári állásából, Balogh Edgár barátjához fordul segítségért, aki azonban semmit nem tehet érte, mivel mindenkit „verifikálnak”. 1941-ben Balogh ismét segítségért fordul hozzá; az EMKE keretében szeretne létrehozni egy olyan fórumot, ahol a baloldal is képviselteti magát, de Mikó udvariasan elutasító: nem lehet megtörni az Erdélyi Párt politikai monopóliumát. 1942 végén Balogh Edgár ismét felkeresi régi kapcsolatát Józsa Béla üzenetével: az Erdélyi Párt józanabb képviselői szövetkezzenek a baloddallal egy függetlenségi platformon. Mikó válasza ismét nemleges:

⁵⁷ Lásd erről Csucsuja István: *Kolozsvár 1944 őszén*. In Dáné Tibor – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. EME–EMKE, Kolozsvár, 2001, 294–296. p.

⁵⁸ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 42–44. f. Venczel állítása érdekes, mivel az 1941-ben megjelent *Huszonkét év* előszavában Mikó éppen a reciprocitáspolitika veszélyeire hívta fel az olvasók és a döntéshozók figyelmét. Venczel ezt azért hangsúlyozhatta, mert őt népcserre, azaz a román lakosság Észak-Erdélyből való kitelepítésének előkészítésével vádolták. Ilyen terveken Venczel ténylegesen is dolgozott, és Mikó is tudott a koncepcióról. Tóth-Bartos András: *Szörványkérés és birtokpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944 között*. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról*. Argumentum, Budapest, 2013, 285–314. p.

tudja, hogy a náci Németország el fogja veszíteni a háborút, de a Szovjetuniót nem tartja megbízhatóbb szövetségesnek. 1944-es szerepét – vagyis azt, hogy szeptemberben, tehát a magyar közigazgatás kivonulása után Mikó intézi a kommunisták szabadon bocsátását, és ő szerez fegyvert és lőszeret a Dermata munkásainak rendfenntartás végett – Balogh Edgár rendkívül pozitívnak tartja.⁵⁹ Jordáky Lajos április 4-i vallomása azonban jóval súlyosabb tényeket tartalmaz. A jegyzőkönyv szerint Jordáky nem tulajdonít nagy szerepet Mikó fiatalkori baloldaliságának; említést tesz ugyan Antal Márk kolozsvári matematikatanár marxista szemináriumán való részvételéről, de rögtön hozzáteszi: már 1934-ben az OMP-hez közeledik, és politikai karrierjének rendeli alá a korábbi barátságokat és tudományos munkáját. A második bécsi döntés után pedig „centrista” irányvonalával Mikó a párt mérsékelt szárnyához tartozik. Noha Jordáky elismeri, hogy 1944-ben Mikó interveniált a kommunisták kiszabadulásáért, saját történetét nem említi meg – pedig neki köszönhetné, hogy nem deportálták Ukrajnába – sőt hozzáteszi, hogy Mikó „imperialista” és nem szocialista országnak tartotta a Szovjetuniót, valamint hogy az összes munkásellenes törvényt és rendelkezést megszakította a „hortyista” [sic!] parlamentben. Jordáky külön felhívja a kihallgatótiszttal szembe, hogy Mikó 1944-ben megjelent egyetemi magántanári értekezése Erdélyt ősi magyar földnek tekinti a történelmi jog alapján, noha elismeri, hogy a lakosság többsége román nemzetiségű.⁶⁰

1955 áprilisában tehát Vasile Lupșă hadnagy már sokkal több konkrét negatív elemmel rendelkezik Mikóval kapcsolatban, mint felületesebb kollegái. Ilyen körülmények között erősíti meg Mikó Imre április 22-én a Securitatével való „összinte” együttműködési szándékát egy újabb, saját kezűleg aláírt beszervezési nyilatkozattal.⁶¹ Mikó Imrét tehát másodszor is csak szarolás útján sikerül megnyernie az állambiztonságnak. Ügynöki tevékenységének második szakasza (1955–1956), amit „Dumitrescu” fedőnévvel végez, figyelemre méltó elemmel gazdagodik. Mikó gondosan összeállított, társadalmi csoportokra, politikai hovatartozásra és családokra lebontott személyi

⁵⁹ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 40–41. f. A nyugatnémet emigrációban élő Dálnoki Veress Lajos és a romániai „belső emigrációban” élő Bethlen Béla visszaemlékezéseiben ők ketten játszottak főszerepet, de valójában Mikó édesapja, dr. Mikó Lőrincz táblai tanácselnök adott utasítást a kommunista foglyok kiszabadítására, miután 1944 szeptemberében a magyar polgári közigazgatás visszavonulásával ő maradt a városban dolgozó tisztviselők között a rangidős. Lásd Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták...* i. m. 57. p.

⁶⁰ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 38–39. f.

⁶¹ ACNSAS, Fond Rețea, dos. 182274, vol. 1, 12–13. f.

jellemzései (összesen több, mint száz maradt fenn a rendelkezésünkre álló dossziékban⁶²) nemcsak hasznos, de pótolhatatlan adatbázist képez. Jelentései első ízben operatív értékű, naprakész adatokat tartalmaznak, például a Bolyai Egyetem akkori rektorának, Bányai Lászlónak a közvetítésével 1954-ben megismert fiatal budapesti történésről, Csatári Dánielről.⁶³ Új tartótisztje, Vasile Lupșă hadnagy, a magyar nacionalistákkal foglalkozó alosztály vezetője 1956. január 17-én pozitívan értékeli tevékenységét: „Hunyadi Ioan fedőnevű informátor, jelenleg Dumitrescu fedőnévvel, 1955. április 22-ig dolgozott a magyar nacionalista elemek témakörében, de csak gyenge anyagokat termelt, amelyek ráadásul csak a múltbeli tevékenységükre vonatkoztak, jelenlegi helyzetükről nem tájékoztatott. Ezért az informátort ismét kihallgattuk, és háborús bűnösként lepleztük le. Azóta több értékes adatot szolgáltatott a nacionalisták jelenlegi tevékenységéről, pontosan jelent meg a találkozón, és írásos feljegyzésekkel készült. Amikor valamit nem sikerült megoldania, útbaigazítást kért annak érdekében, hogy legközelebb sikerebben járjon el”.⁶⁴ Még egyértelműbb Lupșă dicsérete 1956. április 19-i feljegyzésében. Az irat szerint Mikó Imre több „magyar nacionalistáról” (Nagy Gézát, Dobri Jánost, Fejér Miklóst és Juhász Istvánt említi)⁶⁵ szolgáltatott operatív értékű információt; a találkozókra írásos anyagokkal készül, és értesüléseit más hálózati személyeken keresztül is ellenőrzik. Ennek alapján Lupșă azt javasolta, hogy a Belügyminisztérium által elrendelt ügynöki hálózat felülvizsgálata után is (a március 14-én kiadott BM 1956/15. sz. utasítással a hálózatból eltávolították a párttagokat, az „inaktív” és a „kettős” ügynököket)⁶⁶ tartsák vele a kapcsolatot. Fontos azonban megjegyezni, hogy a Mikó Imre által megfigyelt személyekre vonatkozóan semmilyen más bizonyíték nem áll rendelkezésünkre a tiszt jelentéseinek kivételével.

⁶² Uo. 19–46. f. Különösen fontos az 1955. május 3-án készített jelentése, amelyben több élő személy kötődését fedi fel az 1944 előtti magyar hírszerző és elhárító szervezetekkel.

⁶³ Uo. 47. f.

⁶⁴ Uo. 59–60. f.

⁶⁵ Dobri Jánost 1957-ben ítélték el a Dobai-perben, előzőleg pedig – a szovjet hadifogságból való hazatérése után – kétszer is le volt tartóztatva a cserkészszervezet újraalakításának kísérlete (alaptalan) vádjával. Lásd Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium*. II. köt. Partium Kiadó, Nagyvárad, 2010, 131–141. p. Érdekes, hogy Dobri János és Juhász István dossziéjának feldolgozásában nem találkoztunk „Dumitrescu” jelentéseire történő utalással. Nehéz tehát értelmezni a feljegyzésben tett utalást a Mikó Imre által szolgáltatott operatív értékű információkról.

⁶⁶ Az utasítás politikai összefüggéseiről lásd Bottoni, Stefano (főszerk.): *Az 1956-os forradalom...* i. m. 16–17.

Kiállítás, bűnhődés és csendes rehabilitáció, 1956–1969

Mikó Imrének az 1956-os magyar forradalomhoz való viszonyulásáról nem maradtak fent állambiztonsági iratok. A szovjet fogságot megjárt orosz szakos középiskolai tanár különös helyzetben volt. Ha bármilyen formában tiltakozásának ad kifejezést, súlyos büntetésnek teszi ki nemcsak saját magát, hanem egész családját. A taganrogi fogolytáborban töltött négy év világossá tette számára, hogy a Szovjetunió mindenható birodalom lett a kelet-európai térségben, és a leigázott országok állampolgárainak nincs más lehetőségük, mint a beilleszkedés és a túlélésre való törekvés. November 16-án Mikó mégis tollat ragad, és levélben közvetlenül a Kolozs tartományi első párttitkárhoz, Vasile Vaidához fordul. Hosszasan megfontolt, gondosan megfogalmazott szövegről van szó. Mikó röviden felvázolja életútját, és elismeri, hogy „polgári-nacionalista” pártokban tevékenykedett, de korábbi önéletrajzaira építve részletesen felvázolja az 1944 előtti munkásmozgalmi kapcsolatrendszerét is. Majd rendkívül bátor és szokatlan kérést intéz a tartomány politikai vezetőjéhez: „Tizenkét év telt el azóta, hogy részt vettem a polgári politikai életben. Azóta tevékenységgemmel elősegíttem a szocializmus építését országunkban. Büntetve nem voltam. A háborús bűnösöket már több mint egy éve kegyelemben részesítették. Kérem, rehabilitáljanak engem is. Abban az értelemben rehabilitáljanak, hogy ne kötelezzenek arra, hogy hetente jelentkezzek egy bizonyos ellenőrzésre. Ezt már májusban kérényeztem, de mivel kérésemet nem teljesítették, jónak láttam személyesen Önhöz fordulni. Ez a kérésem”.⁶⁷ A levél több fontos információt tartalmaz. Egyrészt minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Mikó Imre rendszeres (heti „jelentkezés” egy „bizonyos ellenőrzésre”), de kényszerű („ne kötelezzenek”) kapcsolatban áll az állambiztonsági szervekkel. Másrészt Mikó politikai rehabilitációját kívánja elérni, bár rögtön hozzáteszi: teljesen elégedett szakmai elhelyezkedésével, és nincsenek közéleti ambíciói; a hátralevő „tíz vagy húsz aktív évét” a fiatalság nevelésével, a román–szovjet barátság erősítésével, a szocializmus építésével szeretné tölteni.

1956 őszén Mikó Imrét kiváló politikai érzéke hirtelen cserbenhagyja. Ha arra számít, hogy jó pontokat szerezhet a forradalom leverése utáni időszakban tanúsított kiállításával a szocializmus és a Román Munkáspárt mellett, súlyosan téved. Rehabilitálása helyett a tanügyből való kizárása következik egy országos kampány keretében, melynek következtében több száz „politi-

⁶⁷ ACNSAS, Fond Rețea, dos. 182274, vol. 1, 76. f.

kailag megbízhatatlan” oktatótól szabadulnak meg.⁶⁸ Mikó kérésének, sajátos módon, mégis eleget tesznek a hatóságok. Simon Lajos hadnagy és közvetlen főnöke, Páll Ferenc főhadnagy, a magyar nacionalistákkal foglalkozó alosztály új vezetője 1957. február 20-án Mikó mint saját magát szándékosan dekonspiráló ügynök kizárását javasolja: „Még a magyarországi események előtt, de főleg azután »Dumitrescu« ügynök kijelentette, hogy már nem akar együttműködni az állambiztonsági szervekkel, mivel már 12 éve rehabilitálta magát, és inkább ítélik el, de már nem fog velünk együttműködni”.⁶⁹

A kizárást követően egészen más feltételekkel folytatódik Mikó Imre kapcsolata az állambiztonsággal. A BM 1957/70. sz. utasításának megfelelően 1957. március 13-án figyelő dossziét nyitnak róla mint magyar nacionalistáról.⁷⁰ 1957. október 15-én Mikó aláírja utolsó kézírásos nyilatkozatát, amelyben titoktartási ígéretet tesz az állambiztonsági szervekkel fenntartott kapcsolatról, és kijelenti: tisztában van az esküszegés jogi következményeivel.⁷¹

1958 tavaszán hirtelen zsákutcába kerül egy tízéves szívós munkával elért társadalmi reintegráció, melynek ára a politikai szerepvállalás feladása és a sokáig eltúrt állambiztonsági zaklatás volt. A mindenki által tisztelt, munkáját lelkesen végző osztályfőnököt egyik napról a másikra bocsátják el tanári állásából. A volt unitárius kollégiumból való eltávolítás súlyos anyagi és erkölcsi csapás Mikó Imre számára. „Pădureanu”⁷² ügynök, volt kollégája 1958. november 4-én ad róla jelentést Nagy Gyula hadnagnak. Vele beszélgetve Mikó múltbeli politikai szerepével magyarázza elbocsátását. Valami azonban bántja: hogyan lehetséges, panaszkodik, hogy más exponált személyiségek (Mihai Ralea akadémikus, volt munkaügyi miniszter; Mihail Sadoveanu író, 1938–1940 között a Szenátus egyik bizottsági elnöke; a „fasisztabarát és misztikus” Lucian Blaga filozófus) közmegbecsülésben és jó anyagi helyzetben élhetnek?⁷³ A róla jelentő ügynök láthatóan együttérző a munkanélkülivé vált tudóssal, aki annak ellenére, hogy több

⁶⁸ Csak a Magyar Autonóm Tartományban 136 oktatót bocsátottak el. Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008, 385–386. p.

⁶⁹ ACNSAS, Fond Rețea, dos. 182274, vol. 1, 65–66. f.

⁷⁰ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 1–5. f.

⁷¹ ACNSAS, Fond Rețea, vol. 1, 67. f.

⁷² A CNSAS határozata Deményi Dezsővel azonosította a „Pădureanu” fedőnevű hálózati személyt. Demény Dezső (1915–1988) kolozsvári egyetemi tanulmányait 1942-ben fejezte be, majd Berlinben egészítette ki. Mint középiskolai tanár kezdte pályáját Kolozsvárt, egy ideig az egyetemen dolgozott; az 1956-os eseményeket követő megtorlási hullámban veszítette el állását, éveken át volt ipari munkás (1959–1964), később a torockói általános iskolához került, majd Gyaluban tanított.

⁷³ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 99. f.

oroszlányú tankönyvet szerkesztett (az utolsó kettő éppen 1958-ban jelent meg),⁷⁴ most fordításokból, magánórákból kell, hogy eltartsa népes családját, és a városi Néptanáctól várja „repartizálását”, avagy egy új munkahely kijelölését. 1958. november 21-én végül „Pădureanu” arról tájékoztatja tartótisztjét, hogy Mikót a városi könyvtárhoz irányították, havi fizetését 450 lejben állapították meg.⁷⁵ Három évig gyakorlatilag könyvterjesztőként dolgozik; a főtér sarkán könyveket cipelő Mikó Imre a régi kolozsváriak közbeszédének tárgya. Sokan csodálkozva, többen méltatlankodva és szomorkodva nézik a város egyik legjobb családjának szomorú sorsát. „Sófalvi” ügynök, aki a volt lánykollégium igazgatójánál, Váczi Margitnál informálódik, 1958–1959 között pontos és empatikus képet fest Mikó drámaira fordult helyzetéről. A család gyakorlatilag éhezik a két szülő neveléséért alacsony fizetése miatt (Kauntz Kornélia, a bécsi konzuli akadémiát végzett feleség 1945 óta a Herbák János/Dermata/Clujana bőr- és cipőgyárban dolgozik mint adminisztrátor, bár kitűnő nyelvismerete miatt rengeteg üzleti tárgyaláson kell megjelennie mint szinkrontolmácsnak; Mikó éjjel-nappal dolgozik, délelőtt futárként, délután magántanárként, késő este pedig fordítóként).⁷⁶ Ennek ellenére ez a csapás nem rendíti meg, sőt elégedetten nyilatkozik új munkájáról, bár fizetése még 1961-ben is csak 780 lej⁷⁷ (a román statisztikai hivatal szerint ekkor 850 lej körül mozgott az átlagkereset).

Az új kényszerhelyzet hatására Mikó át is értékeli a hatóságok döntését. 1961 januárjában „Papp János” régi ismerősének már azt állítja, hogy számított az elbocsátásra, mivel „egy volt horthysta képviselőnek nincs mit keresnie a mai oktatásban”.⁷⁸ Egy hónappal később, amikor beszélgetéseik során ismét előkerül a tanügyből való eltávolítása, Mikó határozottan állítja, hogy politikai múltja miatt semmilyen esélye nincs a visszatérésnek. Hozzáteszi azonban, hogyha Magyarországra távozott volna a második világháború után, valószínűleg jobb körülmények között élne, mivel „ott nem büntetik olyan szigorúan a politikai múltat, mint itt nálunk”.⁷⁹ Egy 1961. április 13-án

⁷⁴ Mikó Imre: *Orosz nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák VIII. osztálya számára*. Állami Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó, Bukarest, 1958.; uő: *Orosz nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák X. osztálya számára*. Állami Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó, Bukarest, 1958.

⁷⁵ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 103. f. Ez az összeg a korabeli átlagkereset alig kétharmadának felelt meg.

⁷⁶ Uo. 96–97. f.

⁷⁷ Uo. 87. f.

⁷⁸ Uo. 93. f.

⁷⁹ Uo. 89. f.

készült jelentés szerint Mikó összehasonlítási alapja a Kolozsvárra látogató Nanovszky Károly főorvos (Latabár Kálmán és más ismert színészek magánorvosa), akivel együtt járt gimnáziumba, és most Budapesten öt állás mellett magánpraxist tart fenn – Romániában ez már tilos volt –, saját gépkocsival és lakással rendelkezik.

Az állambiztonság folyamatosan „teszteli” Mikó közérzetét. Az intézkedési tervek alapján az ügynökök fő feladata régi/új ismerősük faggatása aktuális közéleti és politikai kérdésekről. Az immár több éve folyó megfigyelésnek ugyanis semmilyen kézzelfogható eredménye nincs. Mikó Imre – állapítja meg 1962-ben Magyar Tibor százados – rendkívül okos, óvatos, zárkózott személy, aki „senkiben nem bíz”, és kerüli a politikai kérdéseket.⁸⁰ Amikor mégis kénytelen nyilatkozni, megnyilvánulásaival messzemenően igyekszik megfelelni a hivatalos álláspontnak. 1963. január 16-án például „Pop Domokos”⁸¹ provokatív kérdésére a magyar utcanevék fokozatos eltűnéséről és az iskolák egyesítéséről azt válaszolja, hogy egyrészt az utcanevék kérdése korántsem olyan fontos, mint ahogy ezt sokan állítják, másrészt hogy hiba volt a magyarok részéről az ország hivatalos nyelvének mellőzése. Üdvözlendő tehát a vegyes oktatási intézmények létrehozása, mivel elő fogja segíteni a román nyelv elsajátítását.⁸² Még a ráállított személyek jelentései is inkább csak tiszteletet sugároznak. „Aiudeanu”⁸³ fedőnevű ügynök 1963. január 18-i jellemzése szerint Mikó rendkívüli képességű ember, az erdélyi magyarság legképzettebb politikusa és értelmiségije. A hálózati személy hozzáteszi: 1962-ben Nyárády Erazmus Gyula botanikus megkísérelte elcsábítani munkahelyéről egy akadémiai kutatóintézetbe, ahol a jelenleginél közel háromszoros fizetést (1800 lej) ígértek neki, de a könyvellátó vállalat nem engedte el Mikót, akinek köszönhetően jól működő és igen jövedelmező terjesztési hálózatot épített ki a városban.⁸⁴ „Pop Domokos”, akit szintén 1958-ban távolítottak el a tanügyből, 1963 októberi jelentésében arról tudósít, hogy újabb pozitív változás következett be Mikó életében: a Puskin utcai egyetemi könyvesbolt vezetője lett, és annak ellenére, hogy fizetése még mindig csak ezer lej, a legnagyobb elégedettséggel nyilatkozik helyzetéről, ismerve a Romániában maradt volt magyar politikusok sorsát.⁸⁵ 1964 júniu-

⁸⁰ Uo. 21–23. f.

⁸¹ A „Pop Domokos” fedőnév mögött Gyergyai Árpád fül-orr-gégész áll.

⁸² ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 64. f.

⁸³ Az „Aiudeanu” fedőnév mögött Árkossy Sándor földrajztanár áll, aki az 1950-es években Mikó kollégája volt az államosított Brassai Sámuel Elméleti Liceumban.

⁸⁴ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 39. f.

⁸⁵ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 1, 34. f.

sában Mikó azt is megengedi magának, hogy „Páll Ernest” fedőnevű ügynök provokatív kérdéseire (Nem szeretne tanítani? Az RMP áprilisi nyilatkozata után várható-e közeledés a Nyugattal?) érdemi választ adjon. Fontos körülmény, hogy „Páll Ernest” is „régí” ember – feltehetően az Erdélyi Párt helyi vezetéséhez tartozott: a két volt politikus hosszasan beszélget a közös ismerősökről (Szász Endre, Demeter Béla, Páll György, az Erdélyi Párt titkára), egymásnak meséli 1944 utáni nehéz sorsát, lecsúszását és visszakapaszkodását. Mikó őszintén bevallja, hogy nagyon szeretne tanítani, és ismeri a párt határozatát a volt történelmi pártok tagjai felvételének engedélyezéséről, *magyar politikusként* ez szerinte járhatatlan út. Azt is elárulja, hogy Bányai László rektor felvette volna a Bolyai egyetem orosz tanszékére, de az 1956-os események negatívan befolyásolták az életét. Sérelmezi azonban – és nem először teszi – hogy az 1944-ben Magyarországra távozott kompromittált személyek, mint például a szélsőjobboddallal összejátszó Páll György vagy a kolozsvári *Keleti Újság* kemény németbarát vonalához tartozó Domokos Pál Péter, a Romániában maradt közéleti szereplőkkel ellentétben, megőrizhették magas pozíciójukat.⁸⁶

Az 1960-as évek első felében a csendesen küszködő Mikó visszanyeri az 1944 előtti vitathatatlan presztízsét a kolozsvári magyar társadalomban. Létrejön azonban egy erősödő *státus-inkonzisztencia*, ami az informális rang és a hivatalos funkció közötti szakadékból fakad. Mikó hitelessége, munkabírása és hozzáértése egyszerűen *nélkülözhetetlen*, és ezt az őt megfigyelés alatt tartó rendszer is tudja. Ráadásul az 1960-as évek elején termelt állambiztonsági iratokból világosan látszik, hogy a hiányos műveltségű, alacsony társadalmi pozícióból kiemelt magyar és román Securitate-tisztek nem tudnak mit kezdeni egy Mikó Imre kaliberű személyiséggel. Az egyik operatív terv margójára, amit Ioan Haiduc százados készít 1963 januárjában, egy ismeretlen kéz – minden valószínűséggel a felettes tiszté – keresetlen szavakkal illeti a sablonos és amatőr kombinációk készítőjét. Beosztottja – szól a dorgálás – érezhetően nincs tisztában azzal, hogy milyen jelentős személyiséggel van dolga.⁸⁷

1964-ben az országban és az egész szovjet zónában zajló gyors politikai változások, majd a meghirdetett amnesztia és a nyáron Kolozsváron kirobbant Pásztai–Bruder-ügy⁸⁸ ismét a hatóságok figyelmébe irányítja

⁸⁶ Uo. 19. f.

⁸⁷ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 3, 19. f.

⁸⁸ 1964 nyarán több magyar nemzetiségű személyt őrizetbe vettek néhány napra, például Jordáky Lajos ismert kolozsvári volt szociáldemokrata politikust, akit a Securitate azzal gyanúsított, hogy más „jobboldali szociáldemokratákkal” (Bruder

Mikó Imrét, akit Kelemen Lajos történész (aki nem mellékesen Mikó nagybátyja volt) 1963 nyarán bekövetkezett halála után választottak meg az unitárius egyház főgondnokának. A fontos egyházi funkció birtoklásának köszönhetően Mikó Imre *hivatalosan* is visszatérhet az erdélyi magyar közéletbe. Erős korlátok között ugyan – az 1960-as években Mikó még csak a kolozsvári egyetemi könyvesbolt vezetője –, de néhány év után folytathat társadalmi rehabilitációja. Az állambiztonság azonban felkészülten várja a célszemély remélt „megnyilvánulásait”. Az 1964 februárja és 1965 márciusa közötti intenzív adatgyűjtést új, rátermett ügynökök segítik, például „Aczél”,⁸⁹ „Nagy László” (akivel Mikó együtt járt egyetemre és 1928 óta ismerik egymást) és „Székely János”, aki az Erdélyi Párt vezetőségéhez tartozott; utóbbi ügynök rendkívül alacsony sorszáma (141.) az állambiztonsági szervekkel régóta tartó kapcsolatra utal. Az akciót egy agilis és szakmailag felkészült állambiztonsági tiszt, a nagyváradi születésű Florian Oprea őrnagy felügyeli, aki évtizedeken keresztül a kolozsvári Securitate „magyar”-szakértője és több prominens értelmiségi tartótisztja.

1964. február 12-én „Aczél” ügynök kitűnő helyzetjelentést ad Opreának a volt politikusról. Szerinte a kolozsvári prominensek (Balogh Edgár, Gáll Ernő, Csehi Gyula, Benkő Samu, Kacsó Sándor, Tóth Sándor, Faragó József) igazságtalannak vélik Mikó eltávolítását a tanári pályáról, ahol a diákok és a kollégák egyöntetű elismerését vívta ki magának. Személyét és művét olyan fontosnak tartják, hogy Balázs Sándor egyetemi docens már intenzíven foglalkozik Mikó 1944 előtti írásaival. Az ügynök ugyanakkor megjegyzi, hogy a pozitív vélemények kialakításában Mikó is aktív szerepet játszik. A könyvellátó felelőseként például előnyben részesíti ismerőseit, valamint a város fontos embereit, akiknek mások számára hozzáférhetetlen könyveket és kiadványokat szerez be elsősorban Magyarországról. Balogh Edgár jellemzése szerint Mikó „művelt, udvarias, szolgálatkész, és rosszul érinti a bürokrácia és a hivatalos szervek dogmatizmusa”. Az 1944 után gyorsan átalakuló értelmiségi világba való integrációjában sokat segít a Gáll Ernővel kialakított kiváló szellemi és munkakapcsolat: az újrainduló *Korunk* főszerkesztője 1957 óta külső munkatársként alkalmazza a több nyelven kitűnően beszélő Mikót, akinek feladata a szovjet, francia és német folyóiratok szemlézése. (A jelentéshez hozzátartoznak Mikó Imrének az ügynök által összegyűjtött 1957 és 1964 között megjelent cikkeit és fordításait.) De másképp

Ferenc, Pásztai Géza) memorandumot szerkesztett Erdély kérdéséről, amit az ENSZ-hez és a magyar kormányhoz kíván eljuttatni.

⁸⁹ Az „Aczél” fedőnév az 1909-es születésű László Béla Györgyöt takarja.

is segített Mikó az öt pártoló filozófusnak: 1958-ban adatokat közölt, bibliográfiai tételeket javasolt és fordításokat végzett Gáll Ernő román nyelven megjelent kötetéhez a két világháború közötti román polgári szociológiáról.⁹⁰

Ez az a pont, amikor az állambiztonsági tisztek eldöntik, játszmába kezdenek az egyre nagyobb befolyással, kapcsolatrendszerrel és – bizonyos rétegekben – valóságos kultusszal bíró Mikóval. „Aczél” jelentése után Florian Oprea hosszú megjegyzést tesz. Leírja, hogy a Securitate a már idézett BM 1957/70. sz. utasításnak megfelelően figyelni Mikót. Az ügyet egyszer már lezárták, mivel nem sikerült kellőképpen alátámasztani magyar nacionalista tevékenységét, majd Nicolae Dumitrescu alezredes, aki 1962-től a Kolozs tartományi állambiztonság vezetőhelyetteseként működött⁹¹ (főnöke a hírszerzés későbbi irányítója, a magyarellenességéről jól ismert Nicolae Pleșiță), az akció folytatását kezdeményezte. Most egyértelműen látszik, hogy Mikó ismert és megfigyelt nacionalistákkal tart szoros kapcsolatot, tehát az elezredes véleménye szerint „Mikó Imre teljesen megfelel az ügynöki munkának, és beszerzése, vitathatatlan operatív alkalmassága miatt, mély behatolást tenne lehetővé a magyar nacionalista elemek közé”.⁹²

1964 júniusától megfeszül a Mikó Imre körül szőtt állambiztonsági háló; külföldi (magyarországi és nyugat-németországi) levelezését rendszeresen figyelik. Mikó továbbra is rendkívül óvatos, de májusban súlyos hibát követ el. Az ügy háttérében az 1960-as évek egyik legnagyobb nemzetiségpolitikai botránya áll: a kolozsvári Securitate hazaárulás vádjával letartóztatásba helyez két ismert magyar szociáldemokrata politikust: Bruder Ferencet, az 1948-ig működő RSZDP kolozsvári titkárát, aki 1945–1946-ban az RSZDP magyar bizottságának egyik titkára volt, és Pásztai Géza jogászt, aki első letartóztatása előtt a Bolyai Egyetem tanára (1945–1947). Mindketten a párt ügynevezett jobboldali szárnyához tartoztak, Erdély adminisztratív különállásáért harcoltak, és ezért az 1950-es években börtönbe kerültek (Pásztai 1950–1955 között ítélet nélkül raboskodik; Bruder 1955-ben kerül börtönbe). 1964 nyarán széles körű letartóztatási hullám söpör végig Kolozsváron; néhány napig Jordáky Lajost is faggatják Pásztainak és Brudernek az erdélyi

⁹⁰ ACNSAS, Fond Informativ, dos. 235727, vol. 5, 40–42. f.

⁹¹ Dumitrescu 1971-es káderlapját közli Dobre, Florica – Neagoe-Pleșa, Elis – Pleșa, Liviu (coord.): *Securitatea. Structuri – cadre. Obiective și metode. Vol. 1 (1948–1967), Vol. 2. (1967–1989)*. Ed. Enciclopedică, București, 2006, vol. 2. 145–147. p.

⁹² ACNSAS, Fond Informativ, vol. 5, 42–43. f.

magyarság helyzetére és Erdély autonómiájára vonatkozó memorandumáról, amit az ENSZ elé kívántak vinni.⁹³

1964 nyarán ellenőrizetlen (vagy éppen gondosan felépített?) rémhírek terjednek Romániában a magyar revíziós szándékról,⁹⁴ amerikai diplomaták arról is értesülnek, hogy Budapest 150 ejtőernyőst dobott át a határon diverziós céllal.⁹⁵ Mikó Imre valószínűleg csak távolról érzékeli az őt körülvevő feszültséget, de nehezen felépített második élete rendkívül komoly veszélybe kerül. 1964. július 10-én a korábban letartóztatott Máthé Árpád zetelaki származású, de Kolozsváron élő nyugdíjas, akiről csak annyit tudunk, hogy a memorandumban említett négyfős bizottság egyik tagja, elismeri, hogy májusban Pásztai Géza javaslatára felkereste munkahelyén Mikót, és a volt szociáldemokrata politikus üzenetét tolmácsolta: társaságát inspirálja a nemzetiségi kérdés jogi szabályozásáról 1944-ben megjelent műve. Mikó láthatóan örül a dicséretnek, és azt üzeni régi ismerősének, hogy szívesen beszélgetne vele.⁹⁶ A rendelkezésre álló iratokból nem derül ki, hogy létrejött-e a tervezett találkozó (nem kizárt, hogy Pásztai letartóztatása előzte meg a kapcsolatfelvételt), de június 19-én a Kolozs tartományi Securitate intézkedési tervet készít Mikó megerősített megfigyeléséről,⁹⁷ majd június 29-én Nicolae Pleșiță elrendeli a Mikóra vonatkozó egyéni adatgyűjtési dosszié megnyitását⁹⁸ (a célszemély fedőneve „Molnár Eugen”), akiről a letartóztatottak azt vallották, hogy ő lehetne az önálló Erdély első számú politikai vezetője, az esetleges új kormány miniszterelnöke.⁹⁸ A vád súlyos, de a hatóságok egyelőre csak kéthónapos intenzív megfigyelés alá vonják a célszemélyt, majd augusztus 29-én a tartományi Securitate belső hírszerző osztálya elemző ülést tart az ügyről. Az 1965. március 23-án készült összefoglaló jelentés szerint ezen alkalommal megállapítják, hogy Mikó nem érintett a Bruder–Pásztai-ügyben, és őszintén elégedett jelenlegi állapotával: nem ad hangot nemzetiségi sérelmeknek, és nincsenek politikai ambíciói. Aznap tehát „eredmény nélkül” zárul az adatgyűjtési akció. A politikai rehabilitáció

⁹³ ACNSAS, Fond Documentar, dos. 131 (problema artă/cultură), vol. 11, 8. f. (Jordáky Lajos).

⁹⁴ Vincze Gábor: *A Historical Chronology of the Hungarian Minority in Romania 1944–1989*. Partium, Nagyvárad, 2009, 125–126. p.

⁹⁵ Bottoni, Stefano: A romániai magyarság a brit diplomáciai iratok tükrében. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, (99–124. p.), 119. p.

⁹⁶ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 5, 44–45. f.

⁹⁷ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 1, 9–13. f.

⁹⁸ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 5, 58. f.

azonban késik. Az egyházi vonalon tevékenykedő „Alexa”⁹⁹ ügynök 1965. március 8-i tájékoztatása szerint a hágai székhelyű Szabadelvű Keresztények és a Vallásszabadság Nemzetközi Szövetsége (*In ternational Association for Liberal Christianity and Religious Freedom*) meghívta az erdélyi unitárius egyházat az 1966-ban Londonban megrendezendő világkongresszusra. Kiss Elek püspök azt szeretné, ha a hivatalos delegációhoz Mikó Imre főgondnok is csatlakozna, de az állambiztonsági szervek azonnal közbelépnek, és megvétőzzák a tervezett kiutazást az útlevelehivatalnak címzett átiratban.¹⁰⁰

Furcsán hangzik, de elsősorban a róla folyamatosan jelentő ügynökök, „Nagy László” és „Páll Ernest” tisztázzák az 1964-ben gyanúba kevert Mikó Imrét, akiről kedvező képet festenek annak ellenére, hogy feladatuk éppen a politikai beszélgetések kiprovokálása (elsősorban a román–szovjet és a szovjet–kínai feszültségről való véleményének kipuhatólása) és a nemzetiségi problémák célzatos emlegetése. Mikó Imre visszafogott, továbbra is kényszerpályán mozog, és udvariasan hártja a veszélyes témákat, de néha azért megenged magának egy-két csipős megjegyzést. 1965 februárjában „Nagy László” felkeresi a főtéri Librăria Noastră könyvesboltban, és Mikó elmeséli, hogy első ízben bízta meg a *Korunk* szerkesztősége egy szociológiai tanulmány készítésével a szabadidőről és a közvélemény-kutatás módszertanáról, amihez nyugati szakirodalmat is kapott, csak hazait nem, mivel „itt nem lehet közvélemény-kutatást végezni. És a néptanács elnökével elbeszélgetni, az nem közvélemény-kutatás”.¹⁰¹ Még rosszabb a helyzet az *Utunk*nál, ahol szintén szociológiai tárgyú cikket kértek, és ki is küldték Torockóra anyagot gyűjteni, majd közlésre sem méltatták az elkészült írást.¹⁰² Mikó megjegyzi: a *Korunkkal* szemben az *Utunk* olyan tökéletes belső cenzúrát végez, hogy a cenzúrahivatalnak (Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor de pe lângă Consiliul de Miniștri) alig akad gondolja a megjelenésre váró anyagokkal, miközben a *Korunkból* gyakran szedettek ki nyomdakész cikket. Ennek Mikó szerint gyakori áldozata Balogh Edgár, túl merész nemzetiségi tárgyú írásai miatt.¹⁰³

⁹⁹ „Alexa” azonos Sebe Ferenc unitárius püspökségi tanácsossal.

¹⁰⁰ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 5. 33. f.

¹⁰¹ Uo. 35. f.

¹⁰² Ez az írás végül a *Korunkban* jelent meg: Új élet Torockón. *Korunk*, 1965. 2. sz. 273–278. p.

¹⁰³ A cenzúra működési mechanizmusairól lásd Kiss Ágnes: Informális gyakorlatok a romániai kommunista cenzúrárendszerben. *Magyar Kisebbség*, 2012. 1–2. sz., 185–221. p. Makroszinten lásd Rad, Ilie (coord): *Cenzura în România*. Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 2012 (főleg Dan Culcer és Cseke Péter tanulmánya).

A következő néhány évben a román állambiztonság ismét csak potenciális ellenségként kezeli Mikót. Általánossá válik a szakmai elismerés, bővülnek a közlési lehetőségek, Mikó Imre csendes kiállása erkölcsi etalonná válik Ceaușescu első éveiben, a politikai liberalizáció és a nemzetiségi kérdés újrafelfedezésének időszakában. 1965-ből a Bárdi Nándor által készített Mikó Imre életmű-bibliográfia 37, többnyire névtelenül megjelent tételt említ; 1966-ban 14 ismertetés és kisebb közlemény már saját neve alatt is megjelenhet a *Korunkban* és az *Utunkban*; 1967-ben további cikkek, fordítások következnek, és több mint húsz év után az első önálló kötet: a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó által kiadott *Honpolgárok és világpolgárok* című gyűjtemény. Az állambiztonsági szervek gyanakvással nézik fokozódó közéleti szerepvállalását, de 1967. augusztus 18-án csak a legenyhébb intézkedéssel, az ellenőrző dosszié megnyitásával válaszolnak. Októberben aztán az Állambiztonsági Tanács elnöke, Constantin Stoica vezérőrnagy engedélyezi az operatív technika felszerelését és beüzemelését munkahelyén, és elrendeli a levélforgalom kiemelését és ellenőrzését.¹⁰⁴ Mikó Imrére ekkor több hálózati személy „vigyáz”: „Székely János/Ianos”, „Someșan”, „Nagy Iosif” és „Nagy László/Ladislau”. A féléves intenzív ellenőrzés azonban ismét kudarcba fullad. Mikó feltételezett „elleneséges” tevékenységéről annyit sikerül kideríteni, hogy 1966 augusztusában munkahelyén látogatta meg a Magyarországon élő, de bánffyhunyadi születésű Albrecht Ferenc ügyvéd, Albrecht Dezső volt országgyűlési képviselő testvére, aki a párizsi „reakciós” magyar emigráció egyik vezetője. Az intézkedési tervből kiderül, hogy a Securitate a sötétben tapogatózik: az egyetlen befutott információ az, hogy Albrecht Ferenc „kolozsvári magyar nacionalistákkal” tart kapcsolatot, és rajtuk keresztül információkat ad át testvérenek az erdélyi magyar kisebbség helyzetéről.¹⁰⁵

1967–1968-ban „Székely János” és „Someșan” ügynök a Mikó által vezetett egyetemi könyvesbolt gyakori látogatói – amit maga a célszemély „kis értelmiségi kávézónak” tart a nap csendesebb óraiban –, többször kezdeményeznek irányított politikai beszélgetést Mikó felszabadulás előtti tevékenységéről, és kíváncsinak mutatkoznak véleményére a legkülönbözőbb ak tuális témákról (megyésítés és bérrendezés,¹⁰⁶ Mikó egyházi főgondnoki tevékenysége,¹⁰⁷ Magyarország megítélése). A baráti beszélgetésekbe könnyen becsúszthatók provokatív kérdések: 1967. augusztus 31-én „Someșan”

¹⁰⁴ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 5, 8–9. f.

¹⁰⁵ Uo. 4–7. f.

¹⁰⁶ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 522. f.

¹⁰⁷ Uo. 518–519. f.

megkérdezi tőle, miért nem kér útlevelet Magyarországra. Mikó azonban higgadtan ismétli régóta hangoztatott tételét: azért nem kér útlevelet, mert biztos az elutasításban. Feleségének sem engedélyezték a külföldi utazást, sőt több egyetemi tanártól (Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila) is megtagadták az útlevelet. Egyébként, teszi hozzá, nem is kíván Budapestre utazni, mert sok kiábrándító dolgot hall onnan, és inkább csak a rokonság miatt látogatná meg a magyar fővárost, miközben két fia már megkapta az útlevelet, és hamarosan utazni is fognak.¹⁰⁸

Az ellenőrző dossziét 1968. április 30-án zárják le, eredménytelenül.¹⁰⁹ Minden erőfeszítés ellenére (négy foglalkoztatott hálózati személy, lehallgatások, postai forgalom ellenőrzése) a Securitate nem talál rajta fogást:

„Mikó Imre jelenleg nem folytat ellenséges tevékenységet, és távol tartja magát a politikai jellegű beszélgetésektől”.¹¹⁰ A figyelési akció leállításá mögött általános jelenség, az állambiztonsági szervek teljes átszervezése és a hálózati munka „racionalizálása” áll. 1968 elején Romániában 417 ezer állampolgárt tartanak – Mikó Imréhez hasonlóan – időszakos megfigyelés alatt; egy évvel később számuk 50 ezer alá csökken.¹¹¹ Az 1968. tavaszi-nyári jelentős politikai eseményekre – a koncepciók perek elítélteinek rehabilitálása, a június 28-án Ceaușescu részvételével tartott viharos értelmiségi gyűlés révén elért magyar nemzetiségpolitikai sikerek, majd augusztus végén a Varsói Szerződés csapatainak csehszlovákiai bevonulása – Mikó Imre a tőle megszokott higgadsággal és alkalmazkodási készséggel reagál. Ennek két oka van. Mint „régí”, sokáig látványosan mellőzött és nemegyszer megálázott polgári politikus, Mikó inkább szemlélője, mintsem alakítója a politikai folyamatoknak. A június 28-i bukaresti találkozón csak a párttagokból álló „új” szocialista erdélyi magyar értelmiség krémje vesz részt és szólal fel; Mikó a régi ismerősöktől – Gáll Ernő, Balogh Edgár, Demeter János – értesül a sajtóban szűkszavúan összefoglalt gyűlés szenvedélyes vitáiról. Ekkor már egyértelmű, hogy sok elhangzott sérelem alapja (például az 1945-ben megjelent, de sohasem alkalmazott nemzetiségi státútum visszaállítása) éppen Mikó Imre, Jakabffy Elemér vagy Balogh Artúr kisebbségjogi munkássága. Rájuk azonban nem szabad hivatkozni, a két világháború közötti munkáik eltűntek a közgyűjteményekből, és titokban forognak, járnak kézről kézre.

¹⁰⁸ Uo. 508. f.

¹⁰⁹ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 5, 68–70. f.

¹¹⁰ Uo. 70. f.

¹¹¹ Deletant, Dennis: A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989. (2. rész.) *Betekintő*, 2012. 2. sz. http://www.betekinto.hu/2012_1_deletant [Letöltve: 2013. április 13-án.]

Emellett Mikón érződik a sértődöttség azokkal szemben, akik az 1950-es években kirekesztették. A politikai rehabilitáció küszöbén állva nem kíván kockáztatni, nem exponálja magát semmilyen ügyben, és inkább csak a számára *megengedett*, hasznosnak ítélt dolgokba fekteti az energiáját. A politikától való távolmaradásának jóval praktikusabb magyarázata is van: 1968-ban közéleti tevékenységét teljesen leköti az unitárius egyház alapításának 400. évfordulója. A keleti nyitás jegyében az 1968. augusztus 17–19-én megrendezett zsinat világtalálkozó jelleggel bírt. Főgondnoki minőségben a több világnyelven tökéletesen kommunikáló Mikó Imre *nélkülözhetetlen* szervezője és szereplője a díszes eseménynek, mely alkalomból népes külföldi delegációk (hosszas egyeztetések után az Egyházügyi Hivatal nemcsak az Egyesült Államokból, Nagy-Britanniából és Svájcban, hanem Magyarországról, Lengyelországból és Csehszlovákiából is engedélyezi a küldöttségek beutazását)¹¹² és több száz külföldről érkező egyháztag árasztja el a várost, köztük 155 amerikai vendég.¹¹³ A korszak egyik legszorgalmasabb észlelője, „Someșan” ügynök szeptember 10-én jelenti, hogy Mikó sikeresnek tartja az ünnepségsorozatot, amihez a hivatalos szervek is segítséget nyújtottak, és hozzáteszi: nagy szerencse, hogy a Csehszlovákia elleni katonai akció csak a hivatalos program lezárultával, augusztus 21-én indult. Azonban így is kellemetlenséget okoztak a politikai feszültségek: több külföldi vendég, akinek székelyföldi kirándulást szerveztek az augusztus 21. utáni napokra, azonnal visszafordult és Ausztriába sietett, miután a szovjet invázióról értesült.¹¹⁴

Úgy tűnik, hogy ebben a kérdésben Mikó őszinte meggyőződéssel támogatja a román álláspontot: aláírja a kolozsvári magyar értelmiségnek az RKP KB-nak küldött, a megszállást elítélő nyilatkozatát,¹¹⁵ bízik a román kommunisták önálló politikájában, és azt reméli, hamarosan megújul a szocialista országok közötti együttműködés.

A román belpolitikát uraló ideológiai enyhülés és Ceaușescu engedéke-nyebb magyarságpolitikája újabb, a párt vezető testületéhez intézett beadványra készíti a teljes rehabilitációra vágyó Mikót, aki már egyszer – 1956 novemberében – elérkezettnek vélte a megfelelő pillanatot, de nem látta a magyar forradalom leverését követő időszak veszélyeit. 1968. október 7-én levelet intéz Aurel Ducához, a Kolozs megyei RMP első tit-

¹¹² ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 466. f.

¹¹³ Mikó központi szerepe több jelentésből is kiderül, például ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 463., 480. f.

¹¹⁴ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 480. f.

¹¹⁵ Novák Csaba Zoltán (összeáll. és a bev. tanulmányt írta): *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája 1965–1974*. Pro-Print, Csíkszereda, 2011, 51. p.

kárához, ahol röviden vázolja életének egyes stációit, kiemelve az 1930-as években megjelent „haladó” tanulmányait, a Gaál Gábor-i Korunkkal vállalt együttműködést, a „polgári nacionalista, de nem fasiszta” Erdélyi Pártban vállalt politikai szerepét, az 1944. március 19. utáni ellenállását és a baloldali erőkkel való kapcsolatfelvételét, és az 1948 utáni pedagógiai és publicisztikai tevékenységét.¹¹⁶ A beadvány kimondott célja egy számára megfelelőbb és jobban fizetett álláshoz jutás:

„Öt éve vagyok az egyetemi jegyzetek eladására szakosított Egyetem utcai könyvüzlet ügykezelője, havi bruttó bérem 1150 lej. Háromszor kaptam meg a szocialista munkaverseny élmunkása érmet. Munkámat lelkiismeretesen végzem, de úgy gondolom, hogy más munkakört is el tudnék látni [...] Két egyetemi diplomával rendelkezem, hat nyelven írok és beszélek (magyarul, románul, oroszul, franciául, németül, angolul), 36 éves tudományos és irodalmi tevékenységgem van. Semmiféle büntetőjogi vagy fegyelmi büntetésben nem részesültem, nem voltam elzárva, nem internáltak. Úgy gondolom, hogy az 1936 és 1944 közötti politikai tevékenységem nem akadályozta annak, hogy tízéves alacsony szintű munka végzése után olyan állást kapjak, amely megfelel képzettségemnek és eddigi munkálkodásomnak. Nem kérek tanári állást, mivel ez Kolozsvár municípiumban majdnem lehetetlen [...]. De képesnek érzem magam arra, hogy eleget tegyek valamilyen tudományos kutatói, kiadóban lektori, folyóiratnál szerkesztői vagy könyvtárosi munkakörben rám háruló feladatoknak [...] Pályafutásom végén kérem ezt az erkölcsi és anyagi rehabilitációt.”¹¹⁷

Kérése ekkor nem teljesül, sőt a hatóságok válaszáról sincs adat. Mindezenre a visszafordíthatatlannak tűnő liberalizáció közepette 1968 őszétől erősödik Mikó érdeklődése a napi politika iránt, és noha véleményét csak beszélgetőpartnerei unszolására fejtí ki, határozottabban fogalmaz. Ehhez egy fájdalmas kudarc is hozzájárul, amely több szabadidőt hagy neki a következő pár évben. Az egyházi vonalról folyamatosan érkező jelentések szerint a főgondokká választott Mikó és Kiss Elek unitárius püspök viszonya korántsem felhőtlen.¹¹⁸ „Ambrus Géza”¹¹⁹ későbbi, 1973-as jelentése szerint Kiss püspök nehezen viseli a kritikát, és Mikó tekintélyének további növeke-

¹¹⁶ Balázs Sándor: *Mikó Imre – Élet- és pályakép...* i. m. 356–361. p.

¹¹⁷ Uo. 360–361. p.

¹¹⁸ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 5, 10–23. f.

¹¹⁹ Az „Ambrus Géza” fedőnév mögött Sebe Ferenc unitárius egyháztanácsos, közigazgatási előadó áll. Lásd erről Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium...* i. m. II. k. 460. p.

désétől is tart (1964–1968 között Mikó többtucatnyi egyházi tárgyú előadást tartott Erdély-szerte, és főgondnoki minőségében körbeutazta az egyház-községeket). 1968 októberében, miután rendkívül sikeresen megszervezte a kolozsvári zsinatot, Mikó Imre bejelenti lemondását, amit egy látszólag apró konfliktus előz meg: a szenvedélyes műgyűjtő Kiss püspök kiállítást szervezne a tulajdonában levő több száz festményből válogatva. Mikó azonban giccsesnek tartva Incze Ferenc „udvari festő” alkotásait, ellenérzést fejt ki a tervvel kapcsolatban. Váratlan lépése megosztja a kis unitárius világot. A hívők és a teológusok nagy része támogatja, de a püspök válaszul saját lemondásával fenyegetőzik, a párharc pedig Kiss Elek győzelmével zárul: 1969 márciusában a zsinat elfogadja Mikó Imre lemondását.¹²⁰

1968 novemberétől „Someșan” több beszélgetést kezdeményez Mikó üzletében az éppen alakulófélben levő Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsáról (MNNDT). December másodikán Mikó elmeséli barátjának, hogy Demeter Jánossal egyeztetett az ügyben, aki többször, de hiába győzködte Ceaușescut a Fazekas János által is támogatott nemzetiségi státútumról. Mikó hozzáteszi: nagy hiba lenne kihagyni az új terület országos vezetéséből azokat, akik – mint például Balogh Edgár és Jordáky Lajos – „bátran” hajlandók fellépni a nemzetiségi érdekek ügyében.¹²¹ Karácsony előtt Mikó érdekes és lényeglátó történelmi párhuzammal áll elő. Szerinte az MNNDT valódi célja nem más, mint a magyar kisebbségi elit politikai integrációja, az 1939-ben létrehozott Magyar Népközösséghez hasonlóan. Sajnos azonban már látszik, hogy az MNNDT nem működőképes szervezet, és „csak papíron létezik”.¹²²

1969 januárjában Mikót is eléri a román–szovjet konfliktus időszakában gyorsan terjedő rémhírek. „Florian Laurențiu” ügynöknek elárulja, azt hallotta, hogy gépének leszállásakor Kádár János ellen merényletet hajtottak végre Moszkvában; a feltételezett tettesek a moszkvai magyar nagykövetségben dolgoznak. Kádár csak könnyebben sérült meg, és az utóbbi napokban már üzemlátogatásba kezdett, hogy eloszlassa a merényletről terjedő híreket. A csehszlovákiai fejleményeket kommentálva – elsősorban Dubček kiállítását és a „normalizáció” lassú előrehaladását – Mikó elégedetten nyugtázza, hogy Moszkva nem tud mindenben diktálni a megszállt országnak, és fontos újdonságnak nevezi a föderatív államformát. Hozzáteszi: a magyarok ugyanazt szerették volna elérni Szlovákiában, de ezt nem tették lehetővé. Nehéz nem észrevenni a finoman előadott áthallásos beszédet.

¹²⁰ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 92. f.

¹²¹ Uo. 485. f.

¹²² Uo. 483. f.

„Florian Laurențiu” tartótiszje, Ioan Buf őrnagy is érzi, hogy folyamatosan gyengül Mikó „önfegyelme”, és nyíltan beszél politikai kérdésekről. Meg kell erősíteni tehát a felügyeletet, hogy kiderüljön, rendszeressé válnak-e az „ellenséges” megnyilvánulások.¹²³

A következő hónapokban az állambiztonság felügyeletével több alkalom is adódik a politizálásra, de Mikó – akit 1969 nyarán vettek fel az írószövetségbe, és 1971-ben tervezett nyugdíjazásáig csak az irodalomnak kívánja magát szentelni – álláspontja összességében nem fordul negatív irányba. Provokatív kérdés természetesen bőven akad. Mit gondol Csatári Dánielnek az 1940–1944 közötti magyar–román viszonyt feldolgozó új könyvéről? – érdeklődik 1969 márciusában „Florian Laurențiu”. Mikó csak annyit válaszol, hogy tud róla, de még nem sikerült elolvasnia, mert az egész országban egyetlen példány található, és most éppen Jordáky Lajos tanulmányozza a művet. Reméli, hogy hamarosan ő is hozzájut, mivel ismeri a szerzőt, és komoly szakembernek tartja.¹²⁴ Még kellemetlenebb számára Otto Folbert salzburgi egyetemi tanár látogatásának emlegetése, aki a Stephan Ludwig Roth medgyesi evangélikus lelkész tiszteletére rendezett jubileumi konferenciára érkezett Kolozsvárra. Folbert ugyanis nem „igazi” osztrák, hanem medgyesi származású, és 1945-ig szülővárosának szász líceumát igazgatta. Noha Mikó nemrég megjelent könyvében tanulmányt közölt Stephan Ludwig Rothról, az 1849-ben a magyarok által halálra ítélt szász hazafiról, sőt Folbertet még a régi időkől ismeri, alig tud beszélni a volt hazájába először látogató tudóssal, mert az állandó kíséret kapott, aki egy percig sem hagyja egyedül. Ő nem más, mint Carl Göllner, a nagyszebeni akadémiai kutatóintézet vezetője: Mikó helytálló megérzése szerint ő csakis a „Securitate embere” lehet.¹²⁵

Az ügynökökkel folytatott – a sok vevő miatt általában rövid – eszmecserék során Mikó többször is kifejezi elismerését Ceaușescu független és nyugatbarát külpolitikájáért. Richard Nixon romániai látogatását (1969. augusztus 2–3.) például „óriási diplomáciai győzelem”-nek¹²⁶ tartja, amit

¹²³ Uo. 434–435. f.

¹²⁴ Uo. 440. f.

¹²⁵ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 444. f. Mikónak igaza volt. Carl Göllner (1911–1995) történész „Florescu” fedőnéven 1949-től működött együtt a román állambiztonsággal. Lásd Sienerth, Stefan: In den Fängen des Geheimdienstes. Ein Beitrag zur Biografie des Historikers Carl Göllner. In Gräf, Rudolf – Volkmer, Gerald (Hrsg.): *Zwischen Tauwettersozialismus und Neostalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1953–1964*. IKGS Verlag, München, 2011, 157–207. p.; ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 447. f.

¹²⁶ Uo. 447. f.

mindkét fél részéről gondos előkészületek előztek meg. „Florian Laurențiu” szerint Mikó sokat tud ennek háttéréről, mert felesége a kolozsvári *Clujeana* cipő- és bőrgyárba látogató amerikai küldöttség hivatalos tolmácsa volt. A Kolozsváron járt gazdasági delegáció nagy üzlettel kecsegtető tervekkel érkezett, és tagjai között a román diaszpóra képviselője is helyet foglal, aki nem mellesleg a *Clujeana* igazgatójának személyes jó barátja.¹²⁷ Jobban aggasztja Mikót a gazdasági helyzet alakulása: túl nagynak tartja Románia külföldi adósságát, amit valuta hiányában az ország élelmiszerexporttal kénytelen kifizetni.¹²⁸ Mikó szerint a kisebbségpolitikában (is) tapasztalható enyhülés mögött elsősorban gazdasági és külpolitikai nehézségek húzódnak meg. Ceaușescu, miután a kommunista pártok utolsó moszkvai konferenciáján (1969. június 5–17.) megghiúsította egy Románia számára előnytelen katonai szerződés aláírását, most lázasan keresi a közeledést Jugoszlávia és Magyarország felé. Mikó szerint, aki ez ügyben Fazekas János véleményét tolmácsolja”, ezzel magyaríthatók a látványos nemzetiségpolitikai vívmányok, *mint a Kriterion könyvkiadó és a bukaresti Petőfi Ház*. 1969 végére Mikó is részese lesz a csehszlovákiai bevonulás után a politikai rendszer és a romániai értelmiség között kialakult „nagy kiegyezésnek”. Álláspontja enyhén kritikus, de alapvetően egyetértő. Megérett tehát az idő Mikó Imre szakmai rehabilitációjára. 1970. január 19-én „Florian Laurențiu” jelenti: Mikó elárulta neki, hogy 11 éves szolgálat után hamarosan otthagyja a könyvesboltot, mert Domokos Géza kezdeményezésére a *Kriterion* kiadó kolozsvári szerkesztőségében kapott állást, amit február 15-től foglal el. Fizetése majdnem megduplázódik, a jelenlegi ezer lejről eléri egy középiskolai tanár bérét.¹²⁹ Az anyagi vonzatnál jóval fontosabb azonban az új állás társadalmi presztízse. Mikó szerint a *Kriterion* jelentősége abban áll, hogy kizárólag a nemzetiségi irodalom és kultúra ápolásával foglalkozik, és az új kiadót fényes jövő várja: 1970-ben az elkövetkező évekre vonatkozóan 1500 cím¹³⁰ nyomtatására kaptak már engedélyt, míg a kolozsvári *Dacia* kiadó magyar szerkesztősége csak 200 művet nyomtathat.¹³¹ A *Kriterium*nál vállalt szer-

¹²⁷ Uo. 448. f.

¹²⁸ Uo. 443. f.

¹²⁹ Uo. 416. f.

¹³⁰ Dávid Gyula szerint a valóságban az 1970-re (tehát még 1969 őszén, az új könyvkiadói struktúra létrejötte előtt) kinyomtatott Irodalmi Könyvkiadó-tervben is csak 1018 cím szerepelt. Ez nem az 1970-ben induló *Kriterion*, hanem az Irodalmi Kiadó terve volt, amelynek előkészületben levő címeit az új szervezeti struktúrában a *Dacia* és a *Kriterion* között kellett megosztani. Dávid Gyula közlése, 2013. január 10.

¹³¹ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 421. f.

kesztői és lektori munka újabb mérföldkő Mikó Imre pályáján. Életének 59. évében végre megkapja a kommunista rendszertől azt a szakmai elismertséget, amiért közel negyed évszázadon keresztül alkalmazkodott. A kiteljesült rehabilitációnak azonban nagyon magas árat szabnak.

Megfigyelt együttműködő, 1970 –1971

1970. október 23-án Mikó Imre elkészítette első, saját kezűleg aláírt kétoldalas jelentését. A *Referat* címet viselő szövegben részletesen beszámol egy Kolozsvárra látogató külföldi állampolgárral való találkozásáról a *Kriterion* szerkesztőségében. Illyés Elemér 1914. december 7-én született a háromszéki Alsótörján,¹³² 1932-ben érettségizett a csíkszeredai Katolikus Líceumban, majd Kolozsváron elvégezte a jogi egyetemet, ahol Mikó Imre baráti köréhez tartozott, és részt vett a falukutató mozgalomban. 1941–1943 között magyar állami ösztöndíjjal folytatja államtudományi tanulmányait előbb Rómában, majd az 1944-es összeomlás után a németországi Heidelbergben. A háború vége után Illyés az emigráció mellett dönt, és előbb Brazíliában, majd 1953-ban a salazari Portugáliában telepedett le. 1974 előtt szállodatulajdonos, majd az általa birtokolt létesítmény erőszakos államosítása után München mellett települ le második, újvidéki (magyar) származású nyugat-német állampolgár feleségével. Itt antikváriumot működtet, és végre azzal foglalkozhat, ami valóban érdekli: a romániai magyar kisebbség társadalmi-demográfiai helyzetével és az erdélyi magyar irodalommal. Erdély jelenkori nemzetiségétörténetét kutatók ma is forgatják tanulmányait, például az 1975-ben megjelent kötetét a román nemzetiségpolitikai gyakorlatról,¹³³ amely néhány évvel később német és angol kiadásban is megjelent, hozzájárulva a Ceaușescu-rendszer nemzetközi leleplezéséhez.

Az állambiztonsági iratok szerint a különösen veszélyesnek tartott Illyés Elemér 1970. október 7-én lépi át a magyar–román határt, és Kolozsváron áthaladva két hétre „hazalátogat” a Székelyföldre – közel harminc év távollét után. Romániai tartózkodását percről percre követi a *Securitate*:¹³⁴ gépkocsiját egész útján követik, bizalmas politikai beszélgetéseit Székelyudvarhelyen Tamás Gáspárral és Böződi Györggyel lehallgatják. Mikó Imrét kettős minő-

¹³² Lásd Katolikus lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/I/Illyés.html>. A Magyar Életrajzi Lexikon tévesen 1919-et jelöli meg születési dátumnak: <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC06707/06752.htm>.

¹³³ Illyés Elemér: *Erdély változása: mítosz és valóság*. Aurora kiadó, München, 1975.

¹³⁴ ACNSAS, Fond Informativ, dos. 2539 (Páll Lajos megfigyelése), vol. 3–4.

ségében – régi évfolyamtárs és tekintélyes közéleti ember – keresi fel Illyés Elemér. Mikó részletesen ismerteti a rövid, alig félórás beszélgetést; régi és távoli ismerősére már alig emlékszik, ezért Illyés hosszasan mesél kalandos életéről. Nem tudhatjuk, milyen megfontolásból születik a jelentés. Mikó dossziéjában nincs utalás arra, hogy az őt figyelő tisztek bármilyen feladattal is megbízták volna: 1970-ben ugyanis nemcsak nincs beszerelve, de valódi ellenségként sem számolnak vele. Mindenesetre a mindig pontosan és részletesen fogalmazó Mikó két fontos tényre irányítja a nyomozók figyelmét: 1. Illyés Elemér élénken érdeklődik a *Kriterion* iránt, és látszik, hogy kitűnően ismeri a romániai magyar művelődési életet, több lap előfizetője, de sok írórt személyesen is ismer (ami természetesen gyanús); 2. Illyés anyagot gyűjt egy nagyobb tanulmányhoz. Jelentésében Mikó leírja az 1971-ben is romániai utat tervező célszemély portugáliai és németországi elérhetőségét, megemlíti azokat az „elvtársakat” (Mikó fogalmazása), akikkel Kolozsváron találkozott: Mikó Ervin, Marosi Péter, Bálint Tibor és főleg Tamás Gáspár, aki a következő néhány napra Székelyföldre kíséri.¹³⁵ Egy korábbi (dátum nélkül, de május végén keletkezett) állambiztonsági jelentés azonban magyarázatot adhat Mikó spontán kollaborációjára, és arra enged következtetni, hogy a *Kriterion* szerkesztőségébe való bejutása tovább emelte a Securitate szemében Mikó operatív „értékét”. Francisc Uțiu a következőket jelenti kolozsvári felettéseinek:

„Miután a Minisztertanács 1966/957. sz. rendelete alapján felkerestem és beszélgetést folytattam »Miklósy« szerkesztővel, 1970. május 25-én nevezett telefonon keresett és közölte, hogy találkozni szeretne velem. Aznap 12 óraker létre is jött a találkozó egy teljesen konspirált helyiségben, ahol nevezett a következőket hozta tudomásomra.”

Ezen a ponton szükséges közbeiktatni két rövid megjegyzést. Az államtitok védelmét szabályozó minisztertanácsi rendelet a késői Ceaușescu-korszak egyik jellegzetes vonását a külföldiekkel való „helytelen” érintkezéstől való paranoiás félelmet vetíti előre. Az 1966-os szabályozást öt évvel később egy átfogóbb rendelkezés, az 1971. december 17-én kihirdetett 23. sz. törvény egészíti ki, mely előírja, hogy az állampolgár köteles jelenteni a hatóságoknak minden külföldi személlyel történő érintkezését.¹³⁶ Mikó Imre ügyszó-

¹³⁵ ACNSAS, Fond Informativ, dos. 235727 (Mikó Imre), vol. 6, 419–420. f.

¹³⁶ Erről részletesen lásd Ilinca, Alina – Bejenaru, Liviu Marius: *Secretomanie și controlul informațiilor în România socialistă (1965–1989)*. <http://www.cnsas.ro>

galma mögött tehát egy pontosan körülhatárolt jogi helyzet áll, amit a jogtudós és a *Kriterion*hoz csak néhány hónapja átigazolóló Mikó minden jel szerint ismert és tiszteletben tartott. A második pontosítás a jelentő azonosítására vonatkozik: a jelentésben *nem* szerepel Mikó Imre neve, és csak közvetett bizonyíték, a szöveggörnyezet enged arra következtetni, hogy Mikó Imrével azonos a „Miklósy” fedőnévvel ellátott személy. Mindenesetre „Miklósy” első jelentése meglehetősen részletes és az érintettek számára terhelő, vagy legalább kellemetlen adatokat, jellemzéseket tartalmaz.

„Miklósy” arról tájékoztatja a magyar nacionalisták vonalán aktív tisztet, hogy az elmúlt héten felkereste a szerkesztőségben egy Fodor Ilona nevű, Magyarországon élő marosvásárhelyi származású hölgy. Fodor a Kossuth Rádió külső szerkesztője, és két hónapon belül immár másodszor látogat Kolozsvárra. Mivel bevallott célja a romániai magyar irodalom népszerűsítése, hordozható magnetofonnal jár, és riportokat készít: interjút adott neki Fodor Sándor, Kányádi Sándor, Kántor Lajos, valamint Vasile Rebreanu, a kolozsvári rádió főszerkesztője. Gyűjtőmunkáját azonban akadályozza a felkeresett személyek nagyfokú bizonytalansága. A szerkesztő „Miklósy”-nak Szabó T. Attila nyelvész, egyetemi tanár esetét említi, aki láthatóan zavarba jött, és nem vállalta az interjút arra hivatkozva, hogy ahhoz az egyetem rektorának előzetes engedélye szükséges. „Miklósy” azonban túlmegy az általános tájékoztatáson: Szabó T. Attila zaklatott családi helyzetét ismerteti (fia nemrég disszidált, és ez nagyon negatívan hatott a súlyosan depressziós Szabóra), majd „felajánlja, hogy a továbbiakban is tájékoztat Fodor Ilona kolozsvári tevékenységéről és itteni kapcsolatairól”.¹³⁷ Fodor Ilonáról nem születik újabb jelentés. Mikó azonban igen komolyan veszi a törvényi előírásokat. 1971. január 17-én saját írógépén és saját nevével aláírt „tájékoztatót” (románul *notă*) készít egy fiatal amerikai állampolgárral való találkozásáról, aki december végén kereste fel a szerkesztőségben. A jelentés nem tartalma (semmilyen különös kérdés nem merült fel), hanem a látogató személye miatt érdekes: Szentmiklóssy Bálint régi unitárius kolozsvári családból származik, és Mikó távoli rokona.¹³⁸

A szórványos észleléseket hároméves csend váltja fel: az állambiztonsággal folytatott kapcsolat következő fázisát (1972–1976) a készülő monográfiában tárgyalom. Eközben Mikó Imre egészen más szerephe kényyszerül. 1971.

ro/documente/istoria_comunism/studii_articole/activitati_plan_intern/Secretomanie%20si%20controlul%20informatiilor.pdf. [Letöltve: 2013. április 13-án.]

¹³⁷ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 431–432. f.

¹³⁸ Uo. 382. f.

június 15-én a Kolozs megyei Securitate súlyos intézkedés alá veti, figyelő dossziét (*dosar de urmărire informativă*) nyit róla; családját, lakókörnyezetét is feltérképezi. 1976-ig, amíg le nem zárják a közben harmadszor szervezett Mikó Imre F-dosszióját, egy kettős identitással rendelkező személy osztja meg a Securitate figyelmét: a megfigyelt „Molnár”, és az 1973-tól ismét önként jelentkező, majd 1975. január 23-tól hivatalosan szervezett „Marcu”, illetve „Micu” fedőnévvel ellátott informátor. Mivel rendkívül bonyolult feladat lenne időrendben követni az eseményeket, az átláthatóság kedvéért tanulmányomban előbb „Molnár”-ral foglalkozom. A rendelkezésre álló iratok alapján nem könnyű kideríteni, milyen változás történt 1970 és 1971 között az állambiztonsági gépezetben vagy Mikónak a szorosabb együttműködéshez való hozzáállásában. Úgy tűnik azonban, hogy az állambiztonság gyanúját nem Mikó visszautasító válasza táplálta, hanem inkább annak a felismerése, hogy a társadalmi rehabilitáció csúcására jutott Mikó Imréről kiderült, hogy a kommunista rendszerbe integrálódó erdélyi magyar értelmiség benne (tanulmányaiban, életművében) látja a nemzetiségi érdekérvényesítés kulcsát. Annak ellenére, hogy Mikó Imre 1970 és 1975 között „csak” a *Kriterion* kis létszámú kolozsvári fiókszerkesztőségének munkatársa, központi szerepe már vitathatatlan, és ez sokaknak szemet szúr a magyar értelmiségi körökben. Mikó nemzetiségpolitikai fellépései gyanút váltanak ki az államszocialista nemzetépítés szolgálatában álló Securitatéban. 1970. augusztus 20-án „Niculescu” ügynök, aki melleleg távoli rokona (testvére Mikó nagybátyjának a felesége), beszámol Mikó Imre sajnálkozásáról amiatt, hogy Bölöni Farkas Sándor 19. századi erdélyi íróról és utazóról írt regénye nem jelenhet meg ebben az évben, mivel „a bukaresti cenzorok közlése szerint túl sok magyar nyelvű visszaemlékező mű jelent meg az utóbbi hónapokban, melyek célja az erdélyi magyar múlt hangsúlyozása”. Mikó hozzáteszi: a cenzorok „nem románok, hanem elsősorban Takács Lajos felesége és köre, akik most jó pontokat igyekeznek szerezni”.¹³⁹ Világos, hogy a cenzorok pontosan észlelik azt a feszültséggócot, amit egy ideális „magyar” Erdély megkonstruálása jelent. 1968–1969-ben az erdélyi magyar kulturális és politikai elit kompromisszumot köt Bukaresttel; alapja a nemzetiségek hozzájárulása a romániai modernizációhoz, elsősorban a magyarok aktív részvétele a román nemzetiesítő szocializmus építésében. Alig másfél év alatt kiderül azonban, hogy a régi (kolozsvári egyetem, múzeumok, folyóiratok) és az új (*Kriterion* kiadó, bukaresti magyar tévéadás) magyar kulturális intézmények vezetői egészen másra használják a felkínált lehetőséget. Lojalitásuk alapja

¹³⁹ Uo. 426. f.

nem a ceaușescui román nemzeti voluntarizmus vagy a szocializmushoz való ragaszkodás – amit Domokos Géza, Huszár Sándor, Sütő András, Balogh Edgár és sokan mások legfeljebb hivatkozási alapként, retorikai eszközként használnak –, hanem az 1930-as évekből örökölt kisebbségi etika, a népszolgálati eszme.¹⁴⁰ 1968 után az erdélyi magyar elit visszatér Imre Lajos és mások tanításához, a két világháború közötti népnevelő etoszhoz. Az „önműködő” piacgazdaság, a hagyományos közösséget megfojtó individualizmus, az elidegenítő nagyváros visszautasítása általánosan elfogadott tételnek számítottak az egész magyar népi mozgalom számára.¹⁴¹ Az 1968 utáni Romániában azonban (és korántsem csak az erdélyi magyarok körében)¹⁴² érdekes hibridizáció megy végbe az értékeiben mélyen konzervatív népi mozgalom és az „új” szocialista elitek között. Mikó Imre, aki „első” – 1944 előtti – életében aktív alakítója volt az erdélyi magyar társadalompolitikának és közgondolkodásnak, 1968 után egy személyben köti össze a romániai magyar kisebbség különböző generációs csoportjait. Tekintélye, kiállása és a bizalmas ügyekben való páratlan jártassága egyfajta etalont képez a szocializmusban felnőtt elitnek számára. Az 1970-es években ez a küldetéstudat képes felülírni a korábban meghatározó származási, politikai, vallási, szocializációs határvonalakat. Az erdélyi magyar értelmiség nagy közös projektje nem más, mint a mindennapi valóság örökségesítése.¹⁴³ A sorra megjelenő visszaem-

¹⁴⁰ Lásd Nastasă, Lucian – Salat Levente (ed.): *Maghiarii din România și etica minoritară (1920–1940)*. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2003.; Salat Levente: Gáll Ernő levelezésének szellemi horizontja. In *Gáll Ernő: Levelek 1949–2000*. Korunk–Napvilág Kiadó, Kolozsvár–Budapest, 2009, 5–54. p.

¹⁴¹ A magyar népi mozgalom ideológiájáról és politikai irányairól lásd Papp István kitűnő munkáját. Papp István: *A magyar népi mozgalom története*. Jaffa, Budapest, 2012. A népi írók nemzetfogalmáról lásd Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris, Budapest, 2007.

¹⁴² Ezt Mikó nyíltan megfogalmazza az említett „Niculescu” ügynöknek 1970-ben: a román értelmiségben hasonló folyamatok zajlanak le, mint a magyaroknál, csak erről keveset beszélnek. Példaként Constantin Daicoviciut emeli ki. ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 426. f.

¹⁴³ A örökség fogalmáról lásd Hartog, François: Örökség és történelem: az örökség ideje. (Ford. Erdősi Péter.) *Regio* 2000. 4. sz. 3–25. p., valamint Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség*. L'Harmattan, Budapest, 2004. Erdélyi kontextusban máig meghatározó az „örökségesítési” projekt legszínvonalasabb szakmai kritikája a Biró A. Zoltán, Gagy József és Péntek János szerkesztette *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklórizmus köréből* (Kriterion, Bukarest, 1987) c. kötetben. Az 1989 utáni kezdeményezésekről antropológiai perspektívában lásd Gagy József: *Örökített székelykapu: környezetek, örökség, örökségesítés egy székelyföldi faluban*. Mentor, Marosvásárhely, 2004.

lékező alkotás (regény, tanulmány, dokumentumfilm, szobor, népművészeti tárgy) nem pusztán a múltba való menekülést jelenti. Inkább arra emlékezteti a célközönséget, az erdélyi magyar kultúrafogyasztót, hogy ennek a közösségnek akkor lesz *jövője*, ha múltjára is büszke lehet. Ezzel határokat termel (vagy újratermel), azaz nemzetiesíti az etnikai közösséget.

Az 1970-es évek elején Mikó központi szerepét a *Kriterion* irodalompolitikájában a legtöbbször tényként fogadják el, másokban azonban sértődöttséget és bírálatot vált ki. 1970. december 8-án az állambiztonságnak sikerül lehallgatnia egy „politikai” beszélgetést, ahol Jordáky Lajos azt sérelmezi Csehi Gyula előtt, hogy Mikó Imre, aki az 1940-es évek elején hazaárulónak tartotta a szocialistákat és kommunistákat, „nagyon megváltozott, mióta a *Kriterion*nál dolgozik”, és most már nyíltan hangoztatja, hogy igazságtalanul bántak vele 1944 után. De Jordáky szerint Mikó legnagyobb bűne az, hogy Benkő Samuval és Jakó Zsigmonddal együtt „egészen egyszerűen a román nacionalizmus szövetségesei lettek, mert el akarják választani a romániai magyarokat a marxizmustól, ami nagyon veszélyes dolog”.¹⁴⁴

1971. január 10-én „Barna” ügynök – Jordákyhoz hasonlóan – keményen bírálja Florian Opreának adott jelentésében Mikó művelődéspolitikai szerepét. Az ügynök szerint a romániai magyar könyvtermelés egészségtelen módon működik, mivel kizárólag a múltból inspirálódik, és implicit módon a magyar kultúra elsőbbségét sugallja. „Barna” szerint Mikó Imre mellett Balogh Edgár és Páskándi Géza azok, akik a leginkább erőltetik ezt az álláspontot. Az erdélyi magyar olvasó nemzeti öntudatának erősítését célzó könyvkiadás „tervszerűen folyik, és tönkreteszi a szocialista nevelés programját”.¹⁴⁵

1971. június 8-án születik az az ügynöki jelentés, amely fordulatot hoz Mikó Imre megfigyelésében. „Dézsi Ioan”¹⁴⁶ ügynök tájékoztatása szerint bizalmas beszélgetést folytat a *Dacia* kiadóban Kerekes György főszerkesztő, Keresztesi-Reich Éva és Varró János. Utóbbi azon értetlenkedik, hogy Mikó Imre visszaemlékező kötetén dolgozik két 1944 előtti politikusról, Bánffy Miklósról és Bethlen Györgyről. Kerekes válasza revelatív erejű információt tartalmaz: „Mit csodálkozol? Mindenki tudja, hogy Mikót gyakran hívják Bukarestbe, hivatalosan a *Kriterion*hoz megy, de valójában Fazekas

¹⁴⁴ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 433. f.

¹⁴⁵ Uo. 381. f.

¹⁴⁶ A „Dézsi Ioan” fedőnév Varró János irodalomtudóst takarja. A kontextushoz lásd Rigó Róbert: Egy Kecskemétre sodródott erdélyi irodalomtörténész megpróbáltatásai. Varró János: Erdélyi sorsváltató. Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása. *Forrás*, 2010. 5. sz. 90–101. p.

elvtárshoz jár a Központi Bizottságba, tanácsadói minőségben”.¹⁴⁷ Az információ helytálló: Mikó rendszeresen (egy-két havonta) utazott Bukarestbe, ahol egyedül tárgyalt Fazekas Jánossal ez utóbbi személyi titkárának, Blénesi Ernőnek a jelenlétében. Minden bizonnyal éppen ez a Mikó és a legmagasabb pozícióban levő magyar nemzetiségű funkcionárius közötti bensőséges kapcsolat riadóztatja az állambiztonságot, és néhány nappal később, június 15-én magasabb fokozatra kapcsolják „Molnár” célszemély megfigyelését.¹⁴⁸ Az erre vonatkozó állambiztonsági jelentés arra alapozza az intézkedést, hogy Mikó hozzáállása a nemzetiségi kérdéshez továbbra is „nacionalista-irredenta” szellemű, és ezt csak súlyosbítja, hogy Mikó Imrét egyre többen „az erdélyi magyarság szellemi vezetőjének tartják Romániában, Magyarországon és Nyugaton egyaránt”. Annál is veszélyesebb Mikó tevékenysége – fogalmaz az elemző tiszt (valószínűleg Florian Oprea, a magyar kérdés kolozsvári specialistája), mert sosem nyíltan, hanem indirekt módon támadja a hivatalos álláspontot, például a két világháború közötti kisebbségi politikusok népszerűsítésével, ezáltal ébren tartva „a nacionalistairredenta pszichózist”.

1971 nyarán fordulóponthoz érkezik a Ceaușescu-rendszer teljes kultúrpolitikája is. A főtitkár kínai és észak-koreai útja azonnal érzékelhető változásokat indít el. Az előző 3–4 év lazuló szellemi légkörét hamar felváltja a felülről erőltetett „kis kulturális forradalom”, a művészi életre bénítóan ható ideológiai merevség. Az új irány természetesen a nemzetiségpolitikát, és elsősorban a magyar kérdés kezelését is befolyásolja.¹⁴⁹ A váltás első hatásai a Mikó-dossierben is felbukkannak. „Florian Laurențiu” ügynök 1971. július 31-én adott jelentése szerint Mikó beszámolt neki a „júliusi tézisek”-nek nevezett Ceaușescu-beszéd utáni intézkedésekről: a cenzúra azonnal leállította a szexuális utalásokat tartalmazó, vagy a hippy életmódot ábrázoló nyugati művek fordítását.¹⁵⁰ Egy augusztusi jelentés szerint Gáll Ernő új könyvének tervezett címét (*Nemzetiség és anyanyelv*) is módosítani kell, mivel Domokos Géza szerint ez „problémákat vet fel” az illetékes szerveknél.¹⁵¹

Míndeközben Magyarországon a határon túli magyar közösségek jogi, kulturális és demográfiai helyzete lassan túllépi a „tűrt” kategóriát, és politikai kérdésként kezd felmerülni egy olyan kommunista párt számára – a kádári MSZMP –, amely 1956 után állandó útkeresésben volt

¹⁴⁷ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 404. f.

¹⁴⁸ Uo. 270–273. f. (notă de stadiu, dátum nélkül).

¹⁴⁹ Erről bővebben Novák Csaba Zoltán (szerk): *Aranykorszak?...* i. m. 68–72. p.

¹⁵⁰ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 349–350. f.

¹⁵¹ Uo. 351–353. f.

a nemzeti(ségi) kérdést illetően.¹⁵² Ráadásul mindez olyan kontextusban történik, amikor az ismét fellángoló népi-urbánus ellentétek miatt Magyarországon lehetetlenné válik a határon túli magyarok ügyének érzelmentes, szakmai alapon történő felvetése. Mikó Imre megfigyelési dossziéja jól tükrözi a romániai helyzet változását. 1971. július 10-én Mikó pozitívan nyilatkozik a nemzetiségpolitikáról. Beszélgetőpartnere Benczédi László történész, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, aki aggódva figyeli a helyzet alakulását. Mikó azonban megnyugtatója: az RKP ideológusai nemcsak a szocialista nemzet, hanem az „együttélő nemzetiségek” hosszú távú fennmaradása mellett is állást foglaltak, tehát nem kell tartani az asszimilációs folyamatok felerősödésétől. Mikó fontos jelnek tartja, hogy a hatóságok támogatják a magyar vonatkozású történelmi események megünneplését, sőt megemlékezést rendezhettek Bölöni Farkas Sándor és Teleki Sándor tiszteletére. Emellett fontos lépés a 21 újonnan létrehozott magyar tannyelvű szakiskola, és pozitív fejlemény a történelemtankönyvek újragondolása is.¹⁵³ Innen a beszélgetés már veszélyesebb pályára terelődik, Benczédi ugyanis „bizalmasan” közli Mikóval, hogy az MTA TTI igazgatója zárt ülést rendezett a szomszédos országokban használt történelemtankönyvek elemzéséről, és főleg Romániában súlyos „mulasztásokat” tapasztaltak: Hunyadi János korától az 1848-as forradalomig az erdélyi magyarok létezése meg sincs említve. Mikó egyetért Benczéivel, sőt hozzáteszi: a román történészek, például Ștefan Pascu úgy beszélnek Erdélyről, mint a mindenkori román állameszme szerves részéről, és az utóbbi években kiadott világtörténelmi kézikönyvekről csupán azt mondja: „egyik rosszabb, mint a másik”.¹⁵⁴ Benczédi Sütő András-

¹⁵² Bárdi Nándor a következőképpen fogalmazta meg a magyar kommunisták lassan változó hozzáállását a nemzeti kérdéshez: „A probléma újrafelfedezésére az 1960-as évek második felében [...] került sor. Ez több tényezőnek volt köszönhető. Először: a KGST-integráció kapcsán egyre inkább felszínre kerültek a gazdasági fejlettség különbözőségéből és a szomszédságból adódó érdekellentétek, és ezek a pártkapcsolatokban is megjelentek. Elsősorban Romániával szemben erősödtek meg az érdekellentétek Ceaușescu 1964. áprilisi beszéde után. Másodszor: a közép-európai szocialista országokban a kommunista pártokon belüli generációs váltás magával hozta a nemzeti érdekek erőteljesebb megjelenítését és az ezzel járó retorikát, a nemzeti szimbólumok használatát is. Harmadszor: a határon túli magyar elitek körében is lezajlott egy generációs váltás, és ennek kapcsán mindenhol önálló magyar intézményi törekvések jelentek meg.” Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram, Pozsony, 2004. 93. p.

¹⁵³ ACNSAS, *Fond Informativ*, vol. 6, 364–365. f.

¹⁵⁴ Uo. 366. f.

ról kérdezi, és Mikó a következő módon válaszol: Sütő rendkívül tehetséges ember, de irodalmi előmenetele részben annak köszönhető, hogy 1969-től Központi Bizottsági póttag. Ennek a védőfunkciónak köszönheti, hogy a cenzúra átengedte legújabb könyvét, az *Anyám könnyű álmot ígér* című kötetet annak ellenére, hogy nyíltan tárgyalja az 1950-es években elkövetett bűnököt.¹⁵⁵ A beszélgetés végére Mikó hangulata pesszimistára fordul: rossznak és egyoldalúnak látja az erdélyi magyarok viszonyát Magyarországgal, ugyanakkor elviselhetetlennek tartja a szűk látókörű romániai cenzúrát, és figyelmezteti Benczédit: a hatalomnak most szüksége van a nemzetiségekre, tehát engedményeket tesz, és a külföld felé győzelmi propagandát folytat a példás együttélésről. Majd elárulja Benczédinek: rendszeresen konzultál Fazekas János miniszterelnök-helyettessel, akinek nemzetiségi ügyekben ad jogi és politikai tanácsokat.¹⁵⁶

Mikó bizalmas közlései azonnal eljutnak az állambiztonsághoz, és nem maradnak következmény nélkül. Constantin Ioana altábornagy, Kolozs megyei állambiztonsági főnök első ízben foglalkozik személyesen Mikó Imrével, és a BM-központnak továbbítja az ügynöki úton megszerzett információkat.¹⁵⁷ 1971. augusztus 9–17. között az állambiztonság elrendeli Mikó Imre (azaz „Mircea” célszemély) nyílt figyelését. A kolozsvári Securitate XII. ügyosztályának munkatársai több napon keresztül követik Mikót és kapcsolatait, titkosan fényképezik mindennapi tevékenységét a borotválkozástól a bevásárlásig, de a Kolozsvár melletti bükki erdőben tett szokásos és csoportos vasárnapi sétáról is készül felvétel.¹⁵⁸ Nem világos, mi készíteti az állambiztonságot erre a radikális és – legalábbis a fennmaradt jelentések alapján – sikertelen lépésre. Valószínűleg a már figyelés alatt álló Mikó Imre Magyarországra szóló útlevélkérelme okozott riadalmat. Az 1960-as évektől eltérően a kérvényt nem utasítják el, sőt gyorsan intézik, így augusztus

¹⁵⁵ Uo. 367. f.

¹⁵⁶ Uo. 368. f.

¹⁵⁷ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 363. f.

¹⁵⁸ Uo. 303–311. f. A vasárnapi sétán általában 10–15 fős baráti társaság vett részt. Mikó Ferenc szerint nagyapja számára „az igazi kikapcsolódás a kirándulás volt. Minden vasárnap a Bükkbe ment feleségével, és lépésmérőt vitt a zsebében. Szinte ugyanazt az útvonalat követte, az Árpád-csúcs felé, kisebb-nagyobb eltérésekkel. Ez szükséges volt számára, hogy a mindennapi bezártságot feloldja, és jellemző rendszerességére, hogy még erről a szórakozásáról is pontos feljegyzéseket készített. Évekkel később találtam meg noteszét, melybe mindig felírta, 7–8000, néha 10 000 lépés”. Mikó Ferenc beszéde a Székelykeresztúron rendezett megemlékezésen, 2010. október. (Kézirat. Itt köszönöm meg Mikó Ferencknek, hogy a dokumentumot a rendelkezésemre bocsátotta.)

végén Mikó Budapestre utazik, és ott tölti kéthetes szabadságát: ez lesz első külföldi útja 1948-as hazatérése óta.¹⁵⁹ Az egyik informátornak hazatérése után bevallja: nagyon csodálkozott, hogy ilyen könnyen kapta meg az útlevelet.¹⁶⁰ Közel harminc év elteltével – 1944 óta nem járt Pesten – nagyot változott a látkép és a közhangulat. Mikó hivatalosan magánlátogatást folytat (rokonoknál lakik), de valóban a *Kriterion* kiadványainak magyarországi terjesztését intézi. Meglepi a kitűnő közellátás (bár megjegyzi: minden drágább, mint Romániában), de összességében nincs elkápráztatva a kádári Magyarországtól. Beszélgetéseiből tudjuk, hogy többek között Illyés Gyulával, Passuth Lászlóval, Mester Miklóssal és Vita Sándorral találkozik. Utóbbi teljesen visszavonultan él, és az 1944-es események feldolgozását készíti elő.¹⁶¹ 1971 őszétől Mikó Imre egyre nyíltabban vállalja az erdélyi irodalmi élet képviselőt az irodáját egyre gyakrabban felkereső magyarországi vendégek előtt. Szókimondása, politikai elemzései zavart keltenek a politikai rendőrségben. November 23-án Ioana altábornagy Bukarestnek továbbítja hosszú, hó elejei beszélgetését a Romániába látogató Pomogáts Bélával, amelyben Mikó részletesen elemzi a júliusi irányváltás hatásait az irodalompolitikára és a nemzetiségpolitikára is. Nyáron még nem osztotta a magyarországiak pesszimizmusát, néhány hónappal később azonban el kell ismernie, hogy negatívra fordult a helyzet. A *Kriterion* kiadói tervéből eltűnt a nyugati irodalom, és alaposan megritkultak a szociológiai és filozófiai művek; a *Korunk* durván cenzúrázza a nemzetiségi kérdéstről írt terjedelmes tanulmányát, és ami ennél súlyosabb: Bukarestben nem nézik jó szemmel a magyarországi kapcsolatépítést.¹⁶² A pathhelyzet feloldását csak egy újabb kompromisszum, pontosabban egy tudatosan vállalt új szerep oldhatja fel.

Mikó az 1950-as évek megfélemlített, vonakodó – sőt az együttműködést többször megtagadó – gyanúsítottjából az 1970-es évek „konszolidált” Ceaușescu-rendszerének minősített hálózati személyévé válik. Az 1950-es években a román állambiztonsági szervekkel való kollaboráció egyetlen célja a négygyermekes apa számára a börtönből való menekülés, a fizikai túlélés. Húsz évvel később azonban a nemzeti-kommunista politikai rendőrség és a rendkívül széles nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező jogász és egyházi személyiség bonyolult játszmaiba kezdett. Mikó célja az, hogy több évtizedes elszigeteltségéből kitorve külföldre jusson, és a romániai magyar kisebbség

¹⁵⁹ ACNSAS, Fond Informativ, vol. 6, 340. f.

¹⁶⁰ Uo. 341. f.

¹⁶¹ Uo. 311–312. f.

¹⁶² Uo. 274–280. f.

ügyét – ahogy lehet, amennyiben lehet – képviselje és szolgálja. Az erdélyi magyarság létét potenciális állambiztonsági fenyegetésként értékelő Securitate ugyanakkor a „reakciós” magyar emigráció feltérképezésében, bomlasztásában érdekelt, és erre a célra felhasználja az erdélyi magyarság egyik legbecsültebbnek és legbefolyásosabbnak tartott képviselőjét. A román állami szervek stratégiájába jól illeszkedik egy „régí” polgári politikus utaztatása, aki hitelesen demonstrálhatta nyugati jelenlétével, hogy Románia nem tagadja meg a kisebbségi jogokat, sőt támogatja a magyar irodalmat és könyvkiadást. Mikó Imre ahhoz az első Romániában szocializálódott kisebbségi elithez tartozott, amelyre erősen hatott az 1930-as évek szellemi áramlata: a közösségi eszme, az individualizmus – továbbá az elidegenítő modernizáció visszautasítása. Mikó és társai azt vallották, hogy a kisebbségi elit főfeladata a néptömegek kulturális felemelése, beemelése a kisebbségi (és a tágabb nemzeti) közösségbe. Saját szerepüket a népszolgálat jegyében határozták meg. Ez nemcsak a személyes ambíciók a kitűzött céloknak való alárendelését jelentette, hanem sok-sok ideiglenes kompromisszum megkötését is. Jelen kutatás ezt a tudatosan vállalt kettős szerepet vizsgálta.